

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
KATEDRA OBECNÉ ANTROPOLOGIE

Diplomová práce

Ukrajinská pracovní migrace do České republiky

Legální a nelegální svět migrace

Autor: Bc. Jaroslav Popela

Vedoucí práce: Mgr. Petra Ezzeddine - Lukšíková

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 1.5.2007

Jaroslav Popela

Rád bych na tomto místě vyjádřil své poděkování všem, kteří mě v průběhu vytváření této diplomové práce podporovali.

Především chci poděkovat paní Mgr. Petře Ezzeddine – Lukšíkové, mým informátorům a mé rodině.

Abstract

The topic of the thesis is a labour migration from the Ukraine to the Czech Republic. The author is interested in legal and illegal ways of stay and working of Ukrainian labour migrants in the Czech Republic. One of the crucial research questions is: Is it easier and more profitable for people to work legally or illegally in the Czech Republic? Another important issue is represented by question: Why people take advantage of illegal techniques to fulfil their intentions? What kind of problems do they have?

The paper is focused on problems concerning acquirement of visa, labour permission, health insurance and other documents necessary for the legal stay and labour in the Czech Republic. Migrants can make use of services of so-called clients in such cases. The clients manage to obtain documents, work, accommodation and so on. However, some services of the clients can be illegal and sometimes part of the clients can be connected with the organized crime (mafia). Such dishonest clients exploit migrants and steal money from them.

Last but not least, the thesis deals with the history of the migration from the Ukraine to the Czech Republic in the twentieth century, the demographic data and the migration trends.

Obsah:

1. <u>Úvod</u>	7
2. <u>Cíl diplomové práce</u>	10
3. <u>Metodologie diplomové práce</u>	11
3.1. Metodologie výzkumu	11
3.2. Přípravná fáze výzkumu	12
3.3. Kontaktování informátorů metodou snowball	13
3.4. Etika výzkumu	16
4. <u>Teoretická část</u>	19
4.1. <u>Pracovní migrace z Ukrajiny do České republiky</u>	19
4.1.1. Ukrajinská pracovní migrace do ČR a její studium	19
4.1.2. Historie ukrajinské pracovní migrace do ČR	21
4.1.3. Demografické údaje	24
4.1.4. Trendy ukrajinské pracovní migrace do ČR	25
4.1.5. Model „Push-Pull“	28
4.1.5.1. „Push“ faktory	28
4.1.5.2. „Pull“ faktory	29
5. <u>Analytická část</u>	32
5.1. <u>Legální versus nelegální postupy vedoucí k pobytu a práci v ČR</u>	32
5.1.1. Postupy směřující k legálnímu pobytu a zaměstnání v ČR	32
5.1.2. Postupy směřující k nelegálnímu pobytu a zaměstnání v ČR	34
5.2. <u>Klientský systém</u>	40
5.2.1. Úvod k sekci o klientském systému	40
5.2.2. Problematika pojmového vymezení klienta	40
5.2.3. Émická percepce klienta	44
5.2.4. Historie klientského systému	47

5.2.5. Klient jeho služby	51
5.2.6. Výhody a nevýhody práce přes klienta	57
5.2.7. Placení za služby klienta	59
5.2.8. Současné směry a trendy v klientském systému	61
5.3. <u>Práce na živnostenské listy</u>	63
5.3.1. Živnost – možnost, jak legálně pracovat	63
5.3.2. Historie práce na živnostenský list	63
5.3.3. Pravidla práce na živnostenský list	64
5.3.4. Negativa práce na živnostenský list	65
5.4. <u>Korupce</u>	69
5.5. <u>Mafie</u>	72
6. <u>Závěr</u>	77
7. <u>Literatura</u>	82
8. <u>Příloha</u>	86
8.1. Informace o informátorech	86
8.2. „Guide“ list	87

Ukrajinská pracovní migrace do České republiky

Legální a nelegální svět migrace

1. Úvod

Záměrem úvodů diplomových prací bývá v krátkosti představit téma zkoumané problematiky. Nejinak tomu bude samozřejmě i zde. Avšak nejprve si dovoluji čtenáře seznámit s vývojem výběru mého výzkumného tématu, protože samotné zvolení si vhodného tématu nebylo zdaleka tak jednoduché. Na následujících řádcích, bych se tedy proto chtěl rád zmínit o tom, proč jsem si vůbec vybral téma ukrajinské pracovní migrace do České republiky? Jaké jsem měl například problémy při vybírání vhodného tématu? A hlavně, jak jsem se postupně dobral konečného tématu pro výzkum?

Můžu říci, že studium migrace a problémy s tímto jevem spojené mě během celého studia kulturní antropologie velmi zaujaly. Spolupracoval jsem i na několika různých projektech, které se studiem migrace zabývaly. Postupně jsem tak blíže pronikl do některých dílčích témat migrace. Proto, když jsem stál před rozhodnutím, kterou oblastí se budu zabývat v diplomové práci, tak jsem ani příliš neváhal a rozhodl jsem se, že diplomovou práci věnuji problematice migrace.

Již jsem věděl, jakou oblastí se chci zabývat, ale musel jsem si téma vymezit více konkrétněji. Jelikož jsem v rámci metodologického semináře na Fakultě humanitních studií podnikl se svou spolužačkou menší terénní výzkum¹, který se týkal pozorování chování cizinců v prostorech cizinecké policie v Praze, tak jsem se rozhodl pro studium migrace ukrajinských občanů do České republiky. Ukrajinskou pracovní migraci jsem si vybral také z toho důvodu, že z příchozích migrantů do České republiky ze zemí mimo Evropskou unii tvoří v České republice Ukrajinci nejpočetnější skupinu. Rovněž si myslím, že téma ukrajinské

¹ Kintlová, Popela: Zpráva o průběhu pozorování ve veřejných prostorech cizinecké policie – Praha Žižkov; FHS UK, Praha 2004, nepublikováno

pracovní migrace do České republiky nabízí stále ještě nové možnosti pro další studium a to i přes řadu již na toto téma podobných publikovaných výzkumů.

Avšak ukrajinská migrace do České republiky je stále velmi široké téma. Okruh zájmu jsem proto zúžil na pracovní migraci, tedy migraci za účelem výdělků v cizí zemi. Pomalu se mi začínalo rýsovat bližší téma, ale nyní bylo třeba vybrat ještě konkrétnější oblast pro výzkum.

Člověk nemusí být specialistou na obor migrace, aby věděl, že pracovní migrace z Ukrajiny do České republiky byla a je spojena s řadou negativních doprovodných jevů. Vždyť již v první půlce devadesátých let dvacátého století, kdy novodobá migrace z Ukrajiny do České republiky začínala, se převážně díky televizi a dennímu tisku objevovaly zprávy o neutěšené situaci ukrajinských občanů v naší zemi. Zprávy poukazovaly například na pobyt Ukrajinců v ČR bez platných cestovních dokumentů či pracovních povolení. Častým jevem ve zpravodajství byl stereotypní obrázek Ukrajince jako zločinného živlu z východní Evropy.

Téma diplomové práce jsem proto zaměřil na strategie chování a pohyb ukrajinských migrantů mezi legálními a nelegálními systémy umožňující pobyt a práci v ČR. Velmi zjednodušeně řečeno, legálním systémem myslím postupy podle práva České republiky. Oproti tomu nelegální či pololegální systém představují postupy reprezentované především nelegálními praktikami tzv. klientského systému a organizovaného zločinu.

Během prvních interview na počátku terénního výzkumu jsem si více uvědomil, jak je pro ukrajinského migranta důležité dosáhnout svých naplánovaných záměrů. V případě ekonomických migrantů, je hlavním záměrem vyděláním určité sumy peněz. Pro takového člověka je vydělávání peněz v zahraničí často jediným východiskem pro udržení přijatelného životního standardu a to jak jeho samotného, tak popřípadě i celé jeho rodiny. Potom již není tolik překvapivé, když se takovýto člověk občas chová podle známého přísloví „Účel světí prostředky“. Proto jsem se během výzkumu zaměřil také více na jedincovy individuální legitimní praktiky sloužící k dosažení jeho cíle. Jaké prostředky jedinec využívá k dosažení svých cílů? Využívá možností legálních, nelegálních či obojích?

Postupným výběrem jsem dospěl k hlavnímu výzkumnému tématu mé diplomové práce a tím jsou strategie chování a pohybu ukrajinských migrantů

mezi legálními a nelegálními systémy umožňující pobyť a práci v České republice.

Dříve, ještě než se začnu věnovat cílům této diplomové práce, tak bych nejprve rád čtenáře v krátkosti seznámil se strukturou celé práce. Po prvotních kapitolách jako jsou Úvod, Cíl a Metodologie diplomové práce následují dvě hlavní části. Jedná se o část teoretickou a část praktickou – analytickou. Práci bude uzavírat seznam použité literatury a přílohová část.

Účelem teoretické části je podat základní náhled do problematiky ukrajinské pracovní migrace do České republiky. Čtenáři předložím stávající studie zabývající se pracovní migrací z Ukrajiny do České republiky. Ve stručnosti nastíním historické základy ukrajinské migrace do České republiky během dvacátého století. Dále se v této části budu věnovat charakteristice soudobé ukrajinské migrace do České republiky, speciálně například demografickým údajům, trendům v ukrajinské migraci či základním migračním teoriím.

Po teoretické části bude následovat část analytická, kde představím poznatky z terénního výzkumu a pokusím se je uvést do kontextu se staršími pracemi, které se zabývaly stejnou či podobnou tematikou. Práce bude ukončena Závěrem, kde budou shrnuty hlavní poznatky celého výzkumu.

2. Cíl diplomové práce

Mou snahou je popsat současné trendy a strategie chování Ukrajinců pracujících v České republice. Proč ukrajinští migranti volí volbu legálních postupů podle legislativy České republiky a nebo naopak, proč využívají nelegálních postupů pro dosažení jejich cílů?

Pro běžného Ukrajince, který má zájem pracovat v České republice, není mnohdy zcela jednoduché získat veškeré potřebné dokumenty pro legální pobyt a práci v ČR. Otázkou je, jaké zvolit postupy, aby jedinec docílil svého záměru? Lze si vše potřebné vyřídit sám a nebo v některých případech je nutné využít služeb jiných osob? Je potřeba využívat například služeb klienta?

Snažím se popsat způsoby, jakými chce migrant dosáhnout svých cílů. Zajímají mě překážky, které mu v tom brání. Pro uskutečnění svých cílů inklinuje spíše k legálním postupům nebo naopak raději využívá nelegálních postupů? Zajímají mě důvody jeho rozhodování. Jaký význam má pro ukrajinského pracovníka legální pobyt a práce v České republice? Jak důležité je pro jedince pobývat a pracovat v České republice legálně? Jakým způsobem utváří svůj status pracovníka v České republice? V práci se snažím zachytit konkrétní problémy ztěžující život běžnému ukrajinskému ekonomickému migrantovi v České republice.

3. Metodologie diplomové práce

3.1. Metodologie výzkumu

Diplomová práce je založena na kvalitativním výzkumu, ve kterém byly informace získávány pomocí polostrukturovaných tématických interview s ukrajinskými ekonomickými migranty pracujícími v České republice. V klasickém antropologickém terénním výzkumu je sběr dat formou rozhovorů často doplňován i pozorováním. Sběr dat touto formou jsem předem vyloučil. Povaha studované problematiky to neumožňovala. Jediným možným řešením by musel být dlouhodobý pobyt mezi lidmi, kterých se výzkum týká a to nebylo z mé pozice možné.

V rámci interview jsem dotazoval osm Ukrajinců, kteří pracují v České republice. Jednalo se o dvě ženy a šest mužů.² Důležité pro výzkum bylo, aby informátoři měli zkušenost s pobytem a prací v České republice (účelově vytvořený vzorek). Interpretované výsledky pocházející z takto velkých vorků nejsou sice reprezentativního charakteru, ale na druhou stranu mohou vykazovat vysokou míru validity.³

Na polostrukturovaná interview jsem si připravil seznam dílčích otázek,⁴ kterých jsem se během dotazování držel. Všechny otázky jsem samozřejmě nedával zodpovídat všem informátorům stejně. Výběr otázek byl závislý především na individuální situaci informátora a vývoji rozhovoru. Seznam otázek mi sloužil spíše jako osnova pro vedení interview. Rozhovory byly vedeny v českém jazyce.

Místa a časy interview byly podobné. Protože dotazovaní lidé byli přes den v práci, rozhovory probíhaly ve večerních hodinách. Jelikož jsem si byl vědom časové zaneprázdněnosti většiny mých informátorů, nechával jsem výběr času a místa pro uskutečnění rozhovoru vždy na nich. Nejpozdější rozhovor jsem

² Základní informace o dotazovaných lidech uvádím v tabulce v příloze.

³ Ač zobecňování v pravém slova smyslu není možné, podobných metod se v sociálních vědách běžně využívá a výzkumy tohoto typu přinášejí důležité poznatky osvětlující důležité rysy zkoumaného problému. Lze se oprávněně domnívat, že ač ve statistickém smyslu "nerepresentativní", mají dosažené výsledky širší platnost a jsou svoji povahou nezastupitelné v širokém spektru výzkumných metod. Drbohlav, Dušan, Janská, Eva, Šelepová, Pavla: Ukrajinská komunita v České republice (Výsledky dotazníkového šetření); http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=130053, (17.3.2007)

⁴ Viz příloha.

dělal například od půl jedenácté do půlnoci. Místa pro rozhovory jsem vybíral v co nejnižších kavárnách, pizzeriích či restauracích, kde by okolní ruch nerušil zaznamenávání zvuku do mp3 přehrávače. Nemohl jsem volit jinak, protože vhodnější místo jsem nenašel. Pouze dva lidi mě pozvali k sobě domů.

Uskutečněné rozhovory jsem pak přepisoval z mp3 přehrávače do počítače. Výpovědi se v některých bodech značně přibližují a vykazují podobnosti, čímž lze vysledovat frekventované chování, taktiky, postupy a strategie ukrajinských migrantů. Proto jsem z rozhovorů vybíral podstatné informace, které jsem pak sdružoval do jednotlivých kategorií.⁵ Tyto kategorie jsem uváděl mezi sebou do souvislostí, ve snaze popsat chování ukrajinských ekonomických migrantů v různých situacích a za různých podmínek.⁶

3.2. Přípravná fáze výzkumu

Zdá se vcelku logické, nastudovat co nejvíce faktů o společnosti, kterou chce antropolog zkoumat. Osvojení si základních znalostí o zkoumané lokalitě, o lidech, o jejich chování, zvycích, postojích pomáhá eliminovat možná fopaix při rozhovorech s informátory. Dobré teoretické znalosti daného terénu, respektive lidí, usnadňují rovněž snazší proniknutí do terénu samotného a navázání kontaktů s informátory. Výzkumník tak může lépe řídit rozhovory. Alespoň minimální znalost prostředí tak umožňuje plynější rozhovor a to díky snazšímu „vnoření se“ do tématu. V podstatě lze tvrdit, že osvojené teoretické znalosti terénu jsou zejména při prvních kontaktech s informátory neocenitelnou výhodou. Proto není radno tuto přípravnou fázi výzkumu podceňovat.

Ještě před samotným sběrem dat, které probíhalo formou polostrukturovaných interview, jsem usiloval o co největší obsažení dané problematiky. Snažil jsem se seznámit s co největším množstvím relevantních studií. Především jsem se zaměřoval na oblast klientského systému a pohybu migrantů mezi legálním a nelegálním prostředím. Podle nastudované problematiky jsem si poté vytvořil přibližnou osnovu otázek pro interview.

⁵ Drbohlav, Dušan, Ezzeddine-Lukšíková, Petra: Výzkumná zpráva: Integrace cizinců v ČR, Studie arménské, vietnamské a ukrajinské komunity v Praze a Středočeském kraji; IOM, Praha 2004, str. 22

⁶ Silverman, David (ed.): Qualitative Research, Theory, Method and Practise; Sage, Londýn 1997, str. 143

Když jsem však začal s rozhovory, zjistil jsem, že klientský systém se během několika málo let v některých svých oblastech značně transformoval. Některé otázky, které jsem chtěl zodpovědět od svých informátorů, byly již v době mého výzkumu v podstatě irelevantní.⁷

Musel jsem tedy část svého „guide listu“ předělat. Zde se nabízí otázka, do jaké míry je přínosné, aby výzkumník byl seznámen se studovaným prostředím, se studovanou oblastí jeho zájmu? Ukázalo se, že několik otázek vycházejících z části mnou nastudovaných informací, které jsem považoval v podstatě za neměnné, předurčilo další cestu výzkumu. Část těchto „prošlých“ informací mi tak paradoxně pomohla intenzivněji si uvědomit flexibilitu klientského systému a strategií migrantů a to hned v počátcích výzkumu.

Jak tedy přistupovat k přípravě vstupu do terénu? Je zde položena otázka vědět či nevědět co nejvíce o terénu a problematice, jež bude zkoumána? Myslím si, že nadměrné stavění výzkumu na podkladech ze starších dat může přinést omezení v podobě nevěštnutí si nových skutečností a přetvořených vazeb mezi jednotlivými prvky stávajícího systému. Na druhou stranu, vcházíme-li do terénu již s určitými předpoklady, které jsme si osvojili ze starších studií, můžeme být snadněji konfrontováni s novým jevem ve zkoumané problematice, s jevem, nad kterým bychom se ani nepozastavili, pokud bychom pronikli do zkoumaného terénu jako „tabula rasa“.

3.3. Kontaktování informátorů metodou snowball

Po obecném seznámení se s problematikou výzkumu, následovala fáze sběru dat potřebných pro následující analýzu. A jelikož pro sběr dat jsem zvolil formu interview, musel jsem si vytvořit počáteční síť ukrajinských informátorů. Cílem následujícího textu je představení způsobu navazování kontaktů a menších problémů s tím spojených.

⁷ Jednalo se především o otázky zaměřené na nelegální tzv. práci na černo či některé nelegální praktiky klientů. Část otázek z prvotního „guide listu“ byla zaměřena na nelegální práci v České republice. Ukázalo se však, že v současné době pracuje většina lidí s legálními doklady, tudíž že tato skupina otázek není již k věci. Rovněž část otázek soustředěných na nelegální praktiky klientů nebyla již relevantní, protože většina klientů odstoupila od zaměstnávání lidí bez platných dokumentů opravňujících je k legálnímu pobytu a práci v České republice.

Pro navázání prvních kontaktů s mými budoucími informátory jsem využil kontaktů mých kamarádů a známých. Tento způsob, jak se dostat mezi informátory, mi připadal pro jeho „neagresivitu“ nejvhodnější. Těchto kontaktů nebylo sice mnoho, ale i přes to stačily k uskutečnění prvních rozhovorů, kde jsem dostal kontakty na mé další informátory.

Po čase jsem se však dostal do situace, kdy jsem neměl již kontakt na dalšího potencionálního informátora. Nezbyvalo mi než, vyrazit shánět ochotné respondenty „do ulic“. Stačilo obejít několik stavebních firem a obchodů, kde pracovali Ukrajinci a další lidé ochotní zodpovídat moje otázky byli na světě. Přes tyto lidi jsem dostal další kontakty.

Tato populární metoda kontaktování možných budoucích informátorů přes jejich známé se nazývá snowball.⁸ Metoda snowball bývá často s oblibou uplatňována v kvalitativních antropologických výzkumech, protože je o této metodě známo, že do značné míry ulehčuje, někdy ne zcela lehké, proniknutí mezi tolik potřebné informátory. Když má antropolog za sebou doporučení od svého informátora, tak je budoucí potencionální informátor většinou sdílnější a více důvěřivější k výzkumníkově osobě a tématu rozhovoru.

Další nespornou výhodou metody snowball je fakt, že v případě odmítnutí výzkumníka jedincem, na kterého dostal kontakt, může výzkumník dostat „alespoň“ nové kontakty na další lidi. Uvozovky u slova alespoň píš z takového důvodu, že během výzkumu se mi toto odmítnutí poskytnutí rozhovoru stalo. Ale tento člověk mi však poskytl kontakty na lidi, kteří se s postupem času ukázali jako jedni z nejdůležitějších informátorů pro můj výzkum.

Metoda snowball se jevila pro výzkum vhodná i z důvodu charakteru získávaných dat. Často mi byly poskytovány citlivé osobní informace, které daný jedinec nevypráví každému člověku, jak se říká, na setkání. Snowball metoda umožňuje vhodné proniknutí mezi informátory a umožňuje s nimi vytvořit méně formálnější atmosféru. Přeci jen výzkumník přichází na doporučení kamaráda či známého budoucího informátora a už není zcela cizím člověkem. Metoda snowball se mi v praxi velmi osvědčila. Nikdo z lidí, na které jsem dostal kontakt od jejich známých, mi rozhovor neodmítli a věnovali mi svůj čas.

⁸ Tato metoda je v českém prostředí známá také jako metoda sněhové koule.

Jak jsem psal výše, metoda snowball dokáže najít cestu k potencionálnímu informátorovi vlídnějším způsobem. Pokud přijdete za člověkem a odvoláte se na doporučení známého či kamaráda toho člověka, udělat rozhovor právě s ním, tak se vaše šance na uskutečnění rozhovoru rapidně zvýší. Snížíte jedincovu nedůvěru k podstoupení rozhovoru, vždyť jeho známý tento rozhovor uskutečnil a doporučil právě jeho.

Metoda snowball má ale i jednu nevýhodu. Neznáme-li dobře fungování dané komunity, dané společnosti, respektive její organizační strukturu, můžeme o potencionální informátory snadno přijít. Jednoduše řečeno, musíme vědět, přes koho máme do společnosti proniknout.

Při uvedení do prostoru někým jiným je zapotřebí být již obeznámen s hierarchií tohoto prostoru. Někdo, kdo je na žebříčku důležitosti níže nebo někdo, kdo má sám problém se v komunitě udržet, vás nemůže uvést do prostoru a zajistit vaši důvěryhodnost. Naopak, může vaši pozici ohrozit.⁹

Uvědomit si důležitost hierarchie zkoumané společnosti je pro úspěšný vstup mezi její členy „životně“ důležité. Úspěšné kontaktování uznávané autority dané společnosti umožní mnohem snazší seznámení se s ostatními členy společnosti a také předchází možným nedorozuměním a problémům typu „Co jsi zač? O co ti jde? Po čem pátráš?“ A jelikož pracovní migrace je občas spojena s nelegálními praktikami, je důležité na takovéto věci dávat větší pozor. Proto, když jsem chtěl dělat interview s lidmi ve větších firmách, kontaktoval jsem někdy i jejich nadřízené.

Jednou mi tento způsob komunikace byl dokonce i předsunut zvenčí. A to konkrétně, když jsem chtěl udělat několik rozhovorů s ukrajinskými dělníky na jedné pražské ubytovně. Na vrátnici jsem se zeptal, zda by bylo možné mluvit s některými Ukrajinci, kteří na ubytovně bydlí. Když jsem vrátnému ve stručnosti vysvětlil, o co mi jde, tak mi řekl, že by bylo lepší domluvit se s jejich vedoucím, na kterého mi dal telefonní číslo. Volal jsem tedy jejich vedoucímu. Vysvětluji mu účel rozhovoru s dělníky, ale ten mě nakonec odkazuje na šéfa firmy. S šéfem firmy se scházím osobně a po vysvětlení mých záměrů, mě odkazuje zpět na onoho vedoucího dělníků, se sdělením, že mu ještě zavolá. Druhý den volám onoho vedoucího a on mi doporučuje několik zaměstnanců.

⁹ Matoušek, Petr: Výzkumník v nebezpečném prostředí; <http://biograf.institut.cz/clanky/clanek.pp?clanek=v3504>, (5.1.2006)

Tento případ zde uvádím nejen pro představu komunikace a hierarchie v ukrajinské stavební firmě, ale hlavně z důvodu ukázky navázání kontaktu s jedním člověkem, na kterého jsem dostal toto doporučení. Když jsem se po několika dnech domlouvání s vedením firmy vrátil opět na ubytovnu a nechal si jej zavolat na vrátnici, náš počáteční rozhovor vypadal zhruba takto:

T¹⁰: „Prosím vás, vy jste pan V?“

I: „Co je?!?“

T: „Dobrý den. Já dělám takový rozhovory s Ukrajincema, který žijou a pracují v České republice. A dostal jsem na vás kontakt od pana R, který o tom mluvil s panem M. A pan M se vším souhlasí.“

I: „Jo, jo, jo, počkejte chvíli, jen se oblíknu.“

Kdybych se ihned na začátku mého setkání s tímto člověkem nemohl odvolat na jeho vedoucího a šéfa, jsem přesvědčen, že by mi tento člověk rozhovor rozhodně neposkytl. Myslím si, že uvědomění si hierarchie zkoumané společnosti, je velmi úzce spjato s následným budováním důvěry u jednotlivých členů této společnosti.

Proto nelze nic jiného, než souhlasit s tvrzením Petra Matouška¹¹, že důvěru je možné budovat nejen samostatně, ale i za pomoci osoby, která je v komunitě známá, která kontakt zprostředkuje, domluví. Někdy tento člověk vykoná práci za výzkumníka, aniž by o tom věděl.

3.4. Etika výzkumu

Rád bych se zde zmínil o tom, jak jsem přistupoval ke sběru dat (interview s lidmi) po etické stránce věci. Účelem kapitoly je popsat průběh rozhovorů, přístup k lidem a zmínit některé taktiky, které jsem během terénního výzkumu uplatňoval.

¹⁰ T = tazatel, I = informátor

¹¹ Matoušek, Petr: Výzkumník v nebezpečném prostředí;
<http://biograf.institut.cz/clanky/clanek.pp?clanek=v3504>, (5.1.2006)

Nejvýznamnější částí rozhovorů byl vždy jeho samotný začátek. Důležité bylo člověka zaujmout a získat ke spolupráci. Pro snížení nedůvěry a ostychu vyprávět o svých životních zkušenostech jsem se snažil vždy informátorovi co nejvíce přiblížit důvody dotazování. Nahrávala-li tomu i situace, tak jsem nezačal ihned se zaznamenáváním rozhovoru, ale bavil jsem se s člověkem o tématech, která s výzkumem souvisela jen málo nebo vůbec.

Na začátku interview jsem v každém případě lidem zdůrazňoval anonymitu výzkumu. Snažil jsem se vždy vysvětlit, že konkrétní jména pro mě nejsou důležitá, ale že se zajímám o interakce mezi lidmi.

Dopředu jsem také před rozhovory lidi upozorňoval na to, že některé otázky jsou mnohdy velmi soukromého charakteru, ale že bych byl i přesto velmi rád, kdyby mi odpověděli, na co nejvíce otázek. Říkal jsem lidem, že pokud nebudou chtít na některou otázku odpovědět, ať se nezdráhají tuto otázku přeskočit. Nutno podotknout, že toto se mi nestalo ani během jednoho rozhovoru. Usiloval jsem o vedení rozhovoru ve stylu „Řekněte cokoliv, co uznáte za vhodné.“

A protože jsem zvolil techniku sběru informací pomocí zaznamenávání zvuku na mp3 přehrávač, byl jsem připraven i na možnost, že někdo z respondentů nebude s tímto typem záznamu souhlasit. Potom jsem byl připraven psát si poznámky během rozhovoru. Naštěstí všichni mí informátoři s nahráváním souhlasili, čímž mi práci podstatně zjednodušili. Vždy jsem dotazovanému člověku vysvětlil účel nahrávání rozhovoru, tedy že rozhovory nahrávám kvůli snazšímu zpracování jejich velkého množství obsažených informací.

Protože nashromážděné rozhovory obsahovaly někdy citlivé informace, rozhodl jsem se, že přepsané rozhovory nebudu dávat do přílohy diplomové práce, ale že budu uplatňovat jen nejzajímavější pasáže z přepisů rozhovorů v analytické části diplomové práce. Jména jsou pozměněná.

Ještě před vstupem do terénu, jsem řešil otázku odměňování respondentů. Odměňování jsem považoval za jakousi mou povinnost vůči informátorům, kteří mi poskytovali část svého volna, kterého nikdo z nich neměl mnoho.¹² Uznal jsem za vhodné, informátory odměňovat finančně. Rozhodl jsem se pro částku sto korun za každý rozhovor.

¹² Průměrná denní pracovní doba mých informátorů se pohybovala mezi osmi až deseti hodinami. Nebylo však neobvyklé, že zejména stavební dělníci trávili v práci někdy až mezi dvanácti až čtrnácti hodinami.

Finanční odměňování za poskytnutí rozhovoru je v sociálních vědách vnímáno rozporuplně, ale přesto jsem se pro něj rozhodl. Neexistuje žádný předpis, který by jednoznačně zakazoval, či naopak doporučoval placení, či neplacení za rozhovory.¹³ Odměňování respondentů do jisté míry odstraňuje z interview nerovnost vztahu mezi tazatelem a dotazovaným.¹⁴

Peníze jsem po rozhovoru nabídl postupně prvním třem informátorům. Nikdo z nich si ale peníze vzít nechtěl. Peníze odmítali se slovy, že si přece nebudou brát peníze za povídání. Proto jsem od finančních odměn rychle opustil a poněvadž rozhovory probíhaly většinou v různých kavárnách nebo restauracích, dovolil jsem si mé informátory pozvat alespoň na menší občerstvení, což pro ně bylo již přípustné. Většina rozhovorů se možná i proto končila spíše v přátelské atmosféře, kdy mi někteří z dotazovaných lidí říkali, že jsou rádi, že si mohli takto popovídat a říkali mi, ať se za nimi zase někdy stavím.

¹³ Viz Matoušek, Petr: Výzkumník v nebezpečném prostředí;
<http://biograf.institut.cz/clanky/clanek.pp?clanek=v3504>, (5.1.2006)

¹⁴ ... intuitivně vnímaná nerovnost vztahu ovlivňuje schopnost výzkumníka získat kvalitní data... [výzkumník] může do terénního výzkumu vnášet nevhodné prvky pramenící z podvědomé snahy vyrovnat náklady a zisky obou stran. Havlíková, Jana: Finanční odměna pro participanty výzkumu a její implikace pro výzkumný vztah; in: Biograf, č. 35, Praha 2004, str. 101

4. TEORETICKÁ ČÁST

Ještě dříve než se začnu věnovat výstupům z terénního výzkumu, nastíním zde teoretické zázemí studované problematiky. Představím základní historický vývoj ukrajinské migrace během dvacátého století na území dnešní České republiky. V krátkosti předložím hlavní demografické údaje o Ukrajincích v České republice. Popíši také stěžejní směry ukrajinské migrace s odvoláním na migrační model „Push-Pull“ teorie. Začátek této pasáže věnuji náhledu do studia ukrajinské pracovní migrace.

4.1. Pracovní migrace z Ukrajiny do České republiky

4.1.1. Ukrajinská pracovní migrace do ČR a její studium

Zamýšleným účelem této kapitoly je ve zkratce seznámit čtenáře se studiem problematiky ukrajinské migrace do České republiky. Představeni zde budou rovněž i lidé zabývající se pracovní migrací, respektive klientským systémem.

Téma této diplomové práce, ukrajinská pracovní migrace do České republiky a aspekty s tímto jevem spojené, není v dnešní době již něco zcela nového. Studie zaměřené na novodobou ukrajinskou pracovní migraci a problémy s tímto jevem spojené se začínají objevovat přibližně v druhé polovině devadesátých let minulého století, kdy se problematika soudobé ukrajinské migrace do České republiky začíná dostávat do okruhu zájmů nejen specificky vyhraněné vědecké komunity, ale i širší veřejnosti a to především díky tisku a televizi. Nově vznikající studie tak logicky reagují na situaci, která vznikla pádem komunistického Československa, otevřením se země světu a příchodem tisíců cizinců do země hledající prostor pro uplatnění svých různorodých plánů.

O problematiku ukrajinské pracovní migrace se začínají v rámci humanitního okruhu zajímat například kulturní antropologové, etnologové, sociologové, sociální geografové či novináři. Postupně se vynořují rysy a charakteristiky daného tématu. Studie potvrzují, že situace pro ukrajinské zájemce o pobyt a práci v České republice není zdaleka nejlepší a že tato situace není hodna

konci dvacátého století. Uveřejněné studie a novinové články či televizní reportáže poukazují na velké nedostatky v celém systému přístupů České republiky k pracovní migraci, ale i na nelegální praktiky vně pracovní migrace.

Ukazuje se, že především díky tvrdému nastavení české migrační politiky lidé z Ukrajiny přijíždějí do ČR často na doklady, které nevyhovují účelu jejich pobytu. Ukrajinci tak často pobývají v zemi bez platného povolení k pobytu. Absence povolení k pobytu v ČR u uchazeče o práci je podstatným faktorem, který pak ovlivňuje další chování migrantů v zemi. Následná šance získat pracovní povolení u zájemců o práci z řad cizinců, kteří nemají povolení k pobytu, rapidně klesá.

Zájemci o práci v ČR, který nedisponuje povolením k pobytu, se již tak od samotného začátku značně sníží možnosti, jak pobývat a pracovat v České republice legální cestou. Na legislativní a byrokratické překážky znemožňující legální aktivity Ukrajinců v ČR celkem pružně a rychle zareagovaly klientské struktury. Tyto struktury svými mechanismy začaly využívat mezer v českém právu a jeho nedostatecích. A v některých případech můžeme říci, že tvrdosti a nedokonalosti českých zákonů týkajících se migrační politiky přímo zneužívaly ke svým pochybným praktikám uplatňujících se ve vztahu k ukrajinským pracovníkům.

Instituce klientského systému se tak stala nedílnou součástí migrační problematiky v České republice. O klientský systém a problematiku ukrajinské pracovní migrace se v posledních letech zajímalo několik vědeckých týmů.

Například Yana Leontiyeva z výzkumného týmu Drbohlava a Ezzeddine-Lukšíkové¹⁵ se zabývala problematikou sociální integrace Ukrajinců do majoritní společnosti.

Uherek¹⁶ se svým týmem provedl kvalitativní výzkum zaměřený na pracovní migraci ze Zakarpatské Ukrajiny, motivace k odchodu a strategie nakládání s prostředky, které byly migrací a pracovními aktivitami získány.

Nelegálním postavením migrantů ve spojení s klientským systémem se zabýval Gabal¹⁷, jehož studie vycházela z analýz oficiálních i neoficiálních dokumentů

¹⁵ Drbohlav, Dušan, Ezzeddine-Lukšíková, Petra: Výzkumná zpráva: Integrace cizinců v ČR, Studie arménské, vietnamské a ukrajinské komunity v Praze a Středočeském kraji; IOM, Praha 2004

¹⁶ Uherek, Zdeněk, Valášková, Nad'a, Plochová, Kateřina, Muřinka, Mikuláš: Pracovní migrace ze Zakarpatské Ukrajiny do ČR; in: Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004

Evropské unie, twinningových programů a dokumentů pocházejících z neziskových sektorů.

Základní rysy ukrajinské ekonomické migrace se zaměřením na klientský systém do České republiky rozebíral Černík.¹⁸ Zajímavé je jeho přirovnání klientského systému ke quasi-feudalismu.

Podobný okruh zájmů je viditelný i u Nekorjaka¹⁹, který se studiu ukrajinských migrantů a klientského systému rovněž věnoval. Jako nejzásadnější přínos pro studovanou problematiku vidím jeho poukázání na dvojstupňovitý charakter klientského systému.

Význam studií Leontiyevy, Uherka, Černíka a Nekorjaka ční v prováděných terénních kvalitativních výzkumech. Naopak statistická data pro kvalitativní výzkumy zajišťovala například Horáková.²⁰

O problematice klientského systému píše i například ukrajinský novinář Oleksa Livínský²¹, který své články publikuje ve známém, v Čechách vycházejícím, ukrajinském periodiku Porohy.

4.1.2. Historie ukrajinské pracovní migrace do ČR

Ukrajinská migrace do ČR má svou dlouhou historii. První stopy přítomnosti Ukrajinců v Čechách a na Moravě byly zaznamenány už v 16. a 17. století, kdy začínali přicházet jako studenti nebo žoldáci. Intenzivnější migrace mezi Ukrajinou a českými zeměmi se odehrávala po připojení části Haliče a Bukoviny k habsburskému soustátí. V této době pobývalo na českém území množství ukrajinských vojáků, důstojníků a v neposlední řadě také sezónních dělníků. Koncem 19. století do Prahy a jiných větších měst českých zemí začala

¹⁷ Ivan Gabal Analysis & Consulting: Potírání obchodu s lidmi v ČR a možnosti optimalizace bezpečnostní politiky státu; http://www.mvcr.cz/zpravy/2006/obchod_lidi.html, (8.2.2007)

¹⁸ Černík, Jan: Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku; http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=218348, (13.5.2006)

Černík, Jan: Migrační potenciál SSSR, Ukrajina, Moldavsko, Bělorusko, problematika ekonomické migrace; in Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004

¹⁹ Nekorjak, Michal: Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky; in: Sociální studia, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, číslo 1, Brno 2006

²⁰ Horáková, Milada, Macounová, Ivana: Mezinárodní pracovní migrace v ČR; VÚPSV, Praha 2006

²¹ Livínský, Oleksa, Kočík, René: Výnosné povolání - obchodníci s prací; http://www.ukrajinci.cz/index.php?l=cz&ids=3&idsub=1&id_data=43&id_porohy=24&view=, (4.12.2005)

přicházet haličská inteligence a vysokoškoláci, kteří opouštěli mateřskou zemi z politických důvodů a také přicházeli studovat na českých vysokých školách.²²

Důležitým historickým obdobím bylo rozmezí mezi roky 1919 a 1939. Po dobu těchto dvaceti let byla součástí Československa Podkarpatská Rus, chceme-li Zakarpatská Ukrajina. Tato nejzápadnější výspa Ukrajiny byla smlouvou ze Saint-Germain připojena k Československu dne 10. září 1919 jako její autonomní část v důsledku poválečného formování státních hranic jednotlivých států. Během těchto dvou dekád byl na Zakarpatské Ukrajině viditelný československý vliv. Zakládaly se například československé školy a infrastruktura této oblasti se celkově rozvíjela.

Je logické, že oboustranná migrace z Československa a Zakarpatské Ukrajiny nabrala v tomto časovém rozhraní větších rozměrů. Co se týká konkrétně pracovní migrace, tak lidé ze Zakarpatské Ukrajiny zastávali profesně práci především jako dělníci v průmyslu, stavebnictví, zemědělství či lesnictví. S jistou mírou odstupů můžeme říci, že práce, kterou tito lidé v Československu vykonávali před více než osmdesáti lety, se od práce vykonávající v současné době ukrajinskými pracovníky příliš neliší. Jedná se hlavně většinou o těžkou, namáhavou práci ve špatně placených sektorech, kde chybí pracovní síla z řad „domácího“ obyvatelstva.

I v období socialismu přicházeli za prací do Československa lidé z Ukrajiny, respektive ze Sovětského svazu a jeho dílčích svazových republik. Jednalo se především o různé výpomoci ve stavebnictví a průmyslu.

Nekvalifikovaná pracovní síla ve stavebnictví byla velice častým zaměstnáním. Dělníci ze Zakarpatí tuto roli plnili při budování železniční sítě na Slovensku v meziválečném období, při budování pohraničních opevnění v Čechách před druhou světovou válkou a byli takto zaměstnáváni i v období 1945 – 1991 v rámci sovětské ekonomiky.²³

V Sovětském svazu byli tito pracovníci známí jako šabasníci. Tyto skupiny byly vedeny člověkem, brigadyrem, který se staral o správné fungování celé

²² Leontiyeva, Yana: Ukrajinci v ČR;

<http://www.socioweb.cz/index.php3?disp=aktuality&shw=200&lst=106>, (9.1.2007)

²³ Uherek, Zdeněk, Valášková, Naďa, Plochová, Kateřina, Mušinka, Mikuláš: Pracovní migrace ze Zakarpatské Ukrajiny do ČR; in: Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 102

pracovní skupiny. Podle Jana Černíka²⁴ to byl právě tento konkrétní systém organizace práce, tak typický pro Sovětský svaz, který byl předstupněm pro instituci klientského systému, který se objevil na počátku devadesátých let dvacátého století v České republice.

S rozpadem Československa v roce 1989 se podmínky pro migraci změnily. Pádem Železné opony se země otevřela zájemcům o pobyt a práci z celého světa. Do ČSFR a posléze do České republiky přicházeli nejen lidé ze zemí, s kterými nebyl volný styk povolen, ale přicházeli i ze zemí, které byli s Československem v užším kontaktu, tak jako například Ukrajina.

Období kolem roku 1990 není specifické pouze jen příchodem zájemců o práci v České republice. V tomto období se vyskytovaly rovněž i snahy ukrajinských občanů o drobný obchod s okolními zeměmi (Polsko, Česká republika, Slovenská republika, Maďarsko). Právě obchod byl často důvodem intenzivní, krátkodobé migrace do okolních zemí. Ukrajínští obchodníci většinou obchodovali buď s domácími výrobky a zemědělskými produkty nebo s alkoholickými nápoji a tabákem. I jeden můj informátor se z počátku živil drobným obchodem, než si v zahraničí našel stálou práci. Takto vyprávěl o obchodování v Polsku.

Vladimír: *„Pak začala taková doba, kdy jsem skončil tu školu svoji, tak začal ten rozpad pomalu. Jo, jak byl svaz ještě. Pak se začalo jezdit kdo kam. Jsem dlouho jezdil do Polska. Do Polska jsme vozili med, víš? Na tom se dalo vydělat. Med, cigára, alkohol.“*

Tento trend „mezistátních“ ukrajinských obchodníků však netrval příliš dlouho. Pole působnosti většiny obchodníků bylo dosti rychle monopolizováno malou skupinou mocnějších obchodníků, kteří si mohli dovolit obchodovat ve velkém. Podle Vasila Bedzira to bylo období kolem roku 1993, kdy vydělávání peněz formou drobného obchodu mezi jednotlivými státy přechází v práci v zahraničí.

From 1992-1993, as casual trading began to decline, the search for an income alternative to trade intensified. With increasing wage disparity between

²⁴ Více informací viz Černík, Jan: Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku; http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=218348, (13.5.2006)

Ukrainians and their neighbours, this led to a search for work abroad, so that there was a shift from trading abroad to work abroad.²⁵

4.1.3. Demografické údaje

Jak vyplývá ze statistických šetření, představují ukrajinští občané jednu ze dvou nejpočetněji zastoupených národnostních menšin v České republice. Již od vzniku samostatné České republiky se na prvním místě v demografických statistikách střídají občané Ukrajiny s občany Slovenska.²⁶

Podle výsledků šetření Ředitelství služby cizinecké a pohraniční policie Ministerstva vnitra České republiky zaměřeného na cizince v ČR s povolením k pobytu byli Slováci početně nejsilnější skupinou v letech 1994 až 1998 a v roce 2001 až 2003. Ve zbylých letech, tedy v letech 1999, 2000, 2004, 2005 a 2006, to byli právě Ukrajinci.

Ze statistiky platné k dni 30.6.2006 vyplývá, že v České republice legálně pobývá 93 466 Ukrajinců. Z toho 20 201 lidí má v ČR trvalý pobyt. Slováků k tomuto datu pobývá v ČR 54 201. Trvalý pobyt má 21 520 Slováků. K poslednímu dnu roku 2006 bylo registrováno v České republice 102 594 legálně pobývajících Ukrajinců.²⁷

Tato čísla uvádí o Ukrajincích majících oprávnění k legálnímu pobytu v České republice oficiální statistiky. Avšak podle odhadů lidí zabývajících se problematikou ukrajinské migrace do ČR je počet Ukrajinců v České republice mnohem vyšší.

Výše zmíněné oficiální statistiky vůbec nerepresentují rozsáhlou nelegální pracovní migraci. Podle neformálních odborných odhadů počet ilegálních migrantů na území ČR je minimálně stejný jako počet legálně zaregistrovaných.²⁸ Počet neregulérních imigrantů v Česku není znám a veřejně

²⁵ Bedzir, Vasil: Migration from Ukraine to Central and Eastern Europe; in: Wallace, Claire, Stola, Dariusz: Patterns of migrations in Central Europe; Palgrave, New York 2001, str. 281

²⁶ Viz například Drbohlav, Dušan, Janská, Eva, Šelepová, Pavla: Ukrajinská komunita v České republice; http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=130053, (17.3.2007)

²⁷ www.czso.cz

²⁸ Leontiyeva, Yana: Ukrajinci v ČR; <http://www.socioweb.cz/index.php3?disp=aktuality&shw=200&lst=106>, (9.1.2007)

prezentovaná čísla jsou jen expertními odhady. Rozptyl, který je udáván v případě Ukrajinců, je velký: od padesáti do sto padesáti až dvou set tisíc.²⁹

Uvědomíme-li si však, že slovenští občané mají jednodušší podmínky pro pobyt a práci v České republice, tak Ukrajinci tvoří v podstatě nejpočetnější menšinu v ČR od počátku samostatné České republiky. Díky specifickému statusu Slováků žijících v ČR, který je dán společnou státní historií, podobnou kulturou, oboustrannou srozumitelností jazyků Čechů a Slováků a hlavně díky mírným legislativním podmínkám pro zaměstnávání v ČR, nemají Slováci tak složité podmínky pro pobyt a práci v České republice jako Ukrajinci.

Práce Slováků nebyla od doby rozpadu společného státu nijak omezována. Čeští zaměstnavatelé mají pouze povinnost registrovat slovenské zaměstnance. Výjimku tvoří slovenští občané vysílaní do Česka na práci zaměstnavateli, kteří nemají sídlo na Slovensku, ale v jiné zemi. Ti mají povinnost získat povolení k zaměstnání jako ostatní cizinci.³⁰

4.1.4. Trendy ukrajinské pracovní migrace do ČR

Ukrajinská pracovní migrace do České republiky má především charakter cirkulační migrace. To znamená, že většina pracovníků přijíždí do země za prací na několik měsíců v roce, pak se vrátí zpět na Ukrajinu a za určitou dobu přijede znovu.

Tento charakter migrace vychází z povahy vykonávaných zaměstnání. Značná část ukrajinských pracovníků je zaměstnána ve stavebnictví, zemědělství, lesnictví a podobně. Jedná se většinou o sezónní práce, které již ze své podstaty vyžadují nejvíce zaměstnanců jen v určitých částech roku. Cirkulační charakter migrace může být tedy ovlivněn i tímto faktem, protože především v zimních měsících je celkově menší nabídka volných pracovních míst.

Cirkulační charakter migrace může vycházet i z faktu, že krátkodobá práce a následný výdělek v České republice slouží jako „přivýdělek“ k práci, kterou daný

²⁹ Nekorjak, Michal: Úvahy nad neregulérní migrací se zaměřením na ukrajinskou migraci v Česku; http://www.migraceonline.cz/novinky_f.shtml?x=1998799, (3.5.2007)

³⁰ Milada Horáková: Vývoj migrační politiky České republiky; in: Člověk v tísní – společnost při České televizi: Za prací do Česka; http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=190078, (8.4.2007)

migrant zastává na Ukrajině a je tedy jakýmsi přilepšením k současné finanční situaci člověka, popřípadě celé jeho rodiny. Není tedy nutné v České republice pobývat dlouhodobě. Člověk se tak řídí spíše strategií „Vydělej tolik peněz, abys pokryl jak náklady pobytu v ČR, tak i náklady na život na Ukrajině během několika dalších příštích měsíců a vrať se domů.“

Cirkulační pracovní migrace byla typická hlavně pro začátek devadesátých let dvacátého století. Časem docházelo k prodlužování pobytů a k postupnému usazování některých Ukrajinců v České republice. Část lidí tak přešla z cirkulační migrace na trvalejší charakter pobytu v zemi. Typické pro řadu takto postupně se v České republice usazujících Ukrajinců bylo či je neplánovanost tohoto stavu. Cílem těchto lidí bylo většinou přijet na několik měsíců, vydělat určitou sumu peněz a poté se vrátit zpět na Ukrajinu. Toto je část z výpovědi mého informátora, která tento stav přesně popisuje.

Vladimír: *„A já jsem myslel, že přijedu na nějakých pár měsíců jenom. Vydělám nějaký prachy a pojedu zpátky no... No, tak jsem zůstal tady a dělám tady už šest let.“*

Co se týče zeměpisných oblastí Ukrajiny, ze kterých přicházelo do České republiky nejvíce migrantů, tak dříve za prací přicházeli do České republiky lidé nejvíce ze západní části Ukrajiny, z tak zvané Zakarpatské Ukrajiny. Důvodů, proč tomu tak bylo, mohlo být více. Jako hlavní důvody se nabízí například relativní geografická blízkost Zakarpatské Ukrajiny a České republiky, společná historie bývalého Československa a Zakarpatské Ukrajiny či velká nezaměstnanost této části Ukrajiny.

Dnes však není západní část Ukrajiny jediným regionem, odkud přicházejí lidé do České republiky. Zájemci o práci v České republice v současnosti pocházejí již z celé Ukrajiny. Během posledního desetiletí se migrační pásmo posunulo dále na východ Ukrajiny a v současné době se za výdělkem do Česka jezdí také z centrálních a dokonce východních částí této země.³¹

Co se týká atraktivity České republiky v části Ukrajiny, odkud přichází nejvíce pracovníků, tak popularita České republiky jako cílové země pracovní migrace

³¹ Leontiyeva, Yana: Ukrajinci v ČR; <http://www.socioweb.cz/index.php3?disp=aktuality&shw=200&lst=106>, (9.1.2007)

na Zakarpatské Ukrajině spíše klesá než stoupá. Vzhledem k tomu, že je Česká republika považována na Zakarpatské Ukrajině za prostor vhodný především ke krátkodobé migraci, mají obyvatelé Zakarpatí velmi často pocit, že se jim příležitosti v tomto prostoru v současné době spíše uzavírají. Zvyšují se rizika, stoupají vstupní investice a zisk se zvýšením vstupních nákladů neroste. Pro dosažení adekvátního zisku je třeba prodlužovat délku pobytu a tím také investovat více práce.³²

Počet legálních migrantů z Ukrajiny v současné době v České republice již neroste takovým tempem jako v devadesátých letech. Poslední údaje Českého statistického úřadu za rok 2005 uvádějí 87 789 Ukrajinců s povolením k pobytu.³³ Dá se předpokládat, že i počet migrantů nelegálně pobývajících v zemi se ustálil.

Z webových stránek Ukrajinské ambasády v České republice lze vyčíst, že počet ilegálně pobývajících pracovníků ve srovnání s polovinou 90. let minulého století se snížil více, než o polovinu v souvislosti s „otevřením“ trhů práce v Portugalsku³⁴, Španělsku, Itálii³⁵ a Řecku, kde se nabízejí z finančního hlediska výhodnější podmínky pro zaměstnání.³⁶

Nemůžeme tedy říci, že za dobu zhruba patnácti let, co trvá novodobá pracovní migrace z Ukrajiny do České republiky, má tato migrace neměnný charakter. Postupem času část migrantů opouští formu cirkulační migrace a jejich pobyt v zemi začíná mít charakter trvalého usazení. S koncem dvacátého století je rovněž vidět i nový trend v přechodu ze zaměstnaneckého postavení k práci na živnostenské listy. Lidé převážně s větší zkušeností s pobytem a prací v České republice již nezastávají jen pracovní posty s těžkou manuální prací, která je finančně špatně ohodnocená. Snaží se vyvázat z negativního

³² Uherek, Zdeněk, Valášková, Naďa, Plochová, Kateřina, Mušinka, Mikuláš: Pracovní migrace ze Zakarpatské Ukrajiny do ČR; in: Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 104

³³ www.czso.cz

³⁴ Díky snadné možnosti legalizovat svůj pobyt a práci vytvořili v Portugalsku Ukrajinci během deseti let největší imigrantskou skupinu v zemi. Viz Marques, Jose Carlos, Góis, Pedro: Ukrajinská migrace do Portugalska. Jak se z ničeho zrodila jedna ze tří největších skupin přistěhovalců; http://www.migraceonline.cz/novinky_f.shtml?x=1956110, (20.3.2007)

³⁵ V současnosti žije v Itálii přibližně 600 až 700 tisíc Ukrajinců. Zajímavé je, že z devadesáti procent se jedná o ženy. Viz Bořkovec, Matouš: Ukrajinské pohledy na migraci (výstup z debaty); <http://www.migraceonline.cz/index.shtml?x=1994731>, (28.4.2007)

³⁶ <http://www.mfa.gov.ua/czechia/czech/1653.htm>, (11.4.2007)

stereotypu ukrajinského dělníka a začlenit se do české společnosti. Více konkrétněji budou tyto věci rozebírány v dalších kapitolách.

4.1.5. Model „Push-Pull“

Atraktivita České republiky pro Ukrajince vychází hned z několika faktorů. Faktory atraktivity cílové země a důvody, proč lidé opouštějí svoji rodnou zemi, můžeme shrnout do jednoduchého a přehledného seznamu pomocí modelu „Push-Pull“, který se často používá ve studiích zaměřených na migrace. O čem přesně tento model hovoří?

Současný systém světové migrace je charakteristický významným vlivem ekonomických „Push-Pull“ (tlak-tah) faktorů, dávajících do pohybu mnohamiliónové masy lidí... Škále push-faktorů moderní migrace dominují nízká životní úroveň, sociální kataklysmata, dostupnost informací, nízká cena a dostupnost mezinárodní dopravy. K nejvýznamnějším pull-faktorům můžeme přičíst nárůst objemu neprestížní a méně lukrativní práce, kterou odmítá vykonávat místní populace. Česká republika disponuje souhrnem vzájemně propojených pull-faktorů pro migranty ze zemí bývalého SSSR.³⁷

4.1.5.1. „Push“ faktory

Nyní se zde pokusím vyjmenovat hlavní „Push“ faktory tlačící lidi k rozhodnutí odejít z své země a „Pull“ faktory, které naopak migranty přitahují do země, jež si vybrali pro svoje budoucí působení. Nejprve zde nastíním hlavní důvody, proč Ukrajinci odchází z Ukrajiny do České republiky („Push“ faktory).

Jako hlavní důvod, proč tolik ukrajinských občanů opouští Ukrajinu, vidím v nestabilitě země. Od roku 1991, kdy byla vyhlášena nezávislost země, nebyla Ukrajina s to vymanit se z ekonomické krize. Špatně fungující ekonomika podpořila růst nezaměstnanosti a stagnaci platů, které u velké skupiny lidí

³⁷ Černík, Jan: Migrační potenciál SSSR, Ukrajina, Moldavsko, Bělorusko, problematika ekonomické migrace; in Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 69

nedokázaly pokrýt ani základní výdaje pro fungování celé rodiny a chod domácnosti.

Velká nezaměstnanost a nevyhovující finanční situace byly a i v současné době jsou zřejmě největší dva důvody, proč tolik Ukrajinců hledá práci v jiných zemích. Výsledky výzkumu zaměřeného na zmapování situace ukrajinských pracovníků v České republice provedeného v roce 1997 se vzorkem necelé stovky ukrajinských respondentů pod vedením Dušana Drbohlava a Milady Horákové³⁸ ukázaly, že ekonomické důvody dominují nad možnými dalšími spjatými s politickými, ekologickými, psychologickými a dalšími faktory. Nejvýznamnější je podle respondentů skutečnost, že z výdělků na Ukrajině nelze uživit sebe ani rodinu.

Z rozhovorů s lidmi můžu toto zjištění jen potvrdit. Nikdo z dotazovaných lidí neuváděl jiný důvod k odchodu za prací do České republiky než absenci pracovních možností a nedostatek financí na Ukrajině. Toto jsou ukázky odpovědí mých informátorů na otázku, proč odešli z Ukrajiny?

Roman: *„Já jsem tady přijechal na Českou republiku, já jsem neměl na Ukrajině práci. Jak to říct, neměl jsem peníze... [a tady] vydělám dvakrát, třikrát tolik jak na Ukrajině.“*

Michal: *„Já jsem měl práci na Ukrajině v takový restauraci. Měl jsem za měsíc asi 150 dolarů. To je nic. To je nic. To je jak tady asi 4 500 korun.“*

4.1.5.2. „Pull“ faktory

Opakem „Push“ faktorů jsou faktory „Pull“, které jedince lákají pro migraci do té či oné země. „Pull“ faktory mají pro budoucího migranta pozitivní hodnoty, proto budoucí migrant hledá zemi, která bude nejvhodnějším kompromisem pro účely jeho pobytu.

V případě ukrajinských migrantů, v našem případě ukrajinských zájemců o práci v České republice, se jako nejdůležitější „Pull“ faktory jeví relativně stabilní

³⁸ Horáková, Milada, Drbohlav, Dušan: Mezinárodní migrace pracovních sil a Česká republika se zvláštním zaměřením na pracovní migraci Ukrajinců; in: Demografie, ročník 40, č. 1, 1998, str. 35

ekonomika a z pohledu ukrajinských dělníků i ekonomická vyspělost České republiky.

Porovnáme-li Ukrajinu a Českou republiku je hodinová mzda několikanásobně vyšší v České republice než na Ukrajině. Mzda za vykonanou práci v České republice má tedy pro ukrajinského dělníka mnohem vyšší hodnotu než mzda, kterou by dostal za stejně vykonanou práci doma na Ukrajině.

Kurs hrivny k americkému dolaru byl k 31. 12. 2004 5,3 hrivny za 1 USD. Při velmi přibližném převedení tohoto údaje do korunových relací to znamená, že přibližná hodinová mzda na Ukrajině bude činit přibližně 9,5 Kč / hod. při vysoké nezaměstnanosti, neproplácení přesčasů, sobotních a nedělních prací a nepravidelných mzdách. V České republice respondenti podle vlastních propočtů za nekvalifikovanou manuální práci dostávali přibližně 35-50 Kč / hod. Znamená to, že za hodinu práce v ČR si lze na Ukrajině koupit přibližně čtyři hodiny práce. Z této kalkulace může vycházet i pracovní migrant v České republice.³⁹

Jak vypověděl jeden můj informátor, v České republice je možné vydělat takové peníze, za které se dají pořídit věci, které by se z platu na Ukrajině pořídit nedaly.

Tolja: „No, tady se daj vydělat peníze, který se u nás prostě nevydělaj. Tady dostaneš výplatu a můžeš si dovolit, co chceš. Ted'ka máme, vzali jsme si auto na leasing, oba dva. Máme auta. Já mám živnost tady skoro už tři roky. Všechno mám. Byt, chceme si vzít byt na úvěr. Tady ty prachy můžu dostat, můžu si vydělat. U nás je nikdy nevydělám.“

Ačkoliv je pobyt v České republice pro většinu příchozích Ukrajinců po finanční stránce dosti nákladný, tak i přesto pro ně představuje pobyt a práce v ČR přijatelný kompromis. Pobyt a práce v České republice, jako v zemi Evropské unie, představuje určitou záruku celkové kvality života. Rovněž je

³⁹ Uherek, Zdeněk, Valášková, Nad'a, Plochová, Kateřina, Mušinka, Mikuláš: Pracovní migrace ze Zakarpatské Ukrajiny do ČR; in: Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 108.
Stav ukrajinské hrivny k americkému dolaru se od té doby téměř nezměnil. K datu 8.5.2007 se 1USD rovná 5,207 UAH. Zdroj: www.kurzy.cz

dobrým výchozím místem pro uskutečnění další možné migrace směrem na západ do nejbohatších zemí Evropské unie. Právě v porovnání České republiky se zeměmi ležícími na západ od ní, má Česká republika přeci jen náklady na život viditelně menší. Tento fakt může hrát rovněž důležitou roli v procesu rozhodování, jakou zemi si vybrat pro účely svého pobytu.

Dalším důvodem, proč si ukrajinští migranti vybírají Českou republiku je relativní podobnost obou společností. Jak Češi, tak i Ukrajinci sdílí podobné kulturní hodnoty. Oba národy mluví slovanskými jazyky, které nečiní příliš velké potíže se v poměrně krátké době naučit, a to alespoň do té míry, aby byl člověk schopný základně komunikovat.

Příznivě vychází i fakt historických kontaktů obou zemí, ke kterým docházelo během dvacátého století a mohlo mít důležitý vliv při rozhodování, kam migrovat.⁴⁰ Někteří migranti tak mohli navázat na zkušenosti a sociální vazby, které měli z předchozích pobytů ještě z dob Československa a Sovětského svazu.

Další faktor, který je pro budoucí migranty rovněž důležitý, je samozřejmě i geografická blízkost obou zemí. Blízkost České republiky a Ukrajiny umožňuje poměrně rychlé, ale hlavně nepříliš finančně nákladné cestování. Migranti tak nemusejí například investovat do drahých letenek a při svých cestách využívají nejvíce formy autobusové, popřípadě vlakové dopravy, která tolik nezatíží jimi tak hlídáný rozpočet.

A na posledním místě, proč Česká republika přitahovala zejména v minulosti zájemce o práci z řad ukrajinských občanů, uvádím minimální byrokratické omezení pro vstup do země. Tento faktor přestal být tak přitažlivým po roce 2000, kdy Česká republika zavedla vízovou povinnost s Ukrajinou. Jak uvedla jedna dotazovaná, která v České republice pracuje již přes deset let:

Nataša: *„Bylo nejlepší se dostat do Český republiky. Ted' naši odjíždějí do Ameriky, Itálie a tak. Sem se bylo nejlehčí dostat.“*

⁴⁰ Pro více informací viz výše kapitola Historie ukrajinské pracovní migrace do České republiky

5. ANALYTICKÁ ČÁST

Analytická část práce je zaměřena již na konkrétní strategie chování Ukrajinců. Snahou je zachytit legální i nelegální způsoby, jakými Ukrajinci dosahují pobytu a práce v České republice. Analytická část je rozdělena na sekce Legální versus nelegální postupy vedoucí k pobytu a práci v ČR, Klientický systém, Práce na živnostenské listy, Korupce a Mafie.

5.1. Legální versus nelegální postupy vedoucí k pobytu a práci v ČR

Cílem této části je podat přehled postupů a strategií vedoucích k pobytu a práci v České republice. Budu zde popisovat legální i nelegální varianty, jak tohoto docílit. Průběžně budu text doplňovat ukázkami rozhovorů, které jsem nashromáždil během terénního výzkumu.

5.1.1. Postupy směřující k legálnímu pobytu a zaměstnání v ČR

Chce-li cizí státní příslušník pracovat na území České republiky musí mít platné povolení k zaměstnání a platné vízum k pobytu za účelem zaměstnání. O povolení k zaměstnání žádá zájemce o práci písemně příslušný úřad práce a to z pravidla ještě před svým příchodem na území ČR. O vízum k pobytu zájemce žádá na českém zastupitelském úřadě ve své zemi. V řízení o udělení povolení k práci může být daný cizinec zastoupen zaměstnavatelem nebo i jiným jím zplnomocněným zástupcem, a to na základě a v rozsahu písemné plné moci.

Novela zákona číslo 326/1999 Sb., O pobytu cizinců na území České republiky, z roku 2005 přinesla důležitou novinku, kterou je souběh řízení povolení o zaměstnání a žádosti o vízum. Nově tak již cizinec nemusí nejdříve žádat o povolení k zaměstnání, ale může tak učinit souběžně s žádostí o vízum. K žádosti o vízum předloží pouze číslo jednací, pod kterým je jeho žádost vedena na příslušném úřadu práce.

Základní podmínkou pro vydání povolení k zaměstnání cizinci je situace na trhu práce a okolnost, že se jedná o volné pracovní místo, které s ohledem na požadovanou kvalifikaci nebo dočasný nedostatek volných pracovních sil nelze obsadit jinak. Příslušným pro vydání tohoto povolení je vždy úřad práce, v jehož obvodu bude zaměstnání cizincem vykonáváno.

U sezónních zaměstnanců zaměstnávaných činnostmi závislými na střídání ročních období se povolení k zaměstnání vydává nejdéle na dobu šesti měsíců v kalendářním roce a je možno je vydat i opakovaně za podmínky, že mezi jednotlivými zaměstnáními uplyne doba nejméně šesti měsíců.

Povolení k zaměstnání je platné pouze pro zaměstnání u zaměstnavatele, který je uveden v rozhodnutí. Povolení se vydává pouze na konkrétní druh a místo výkonu práce. Má-li dojít v době před ukončením platnosti povolení k zaměstnání ke změně některých podmínek uvedených v tomto povolení, cizinec musí požádat místně příslušný úřad práce o vydání nového povolení k zaměstnání.

Jaké procedury čekají ukrajinského zájemce o práci v České republice, pokud chce vstoupit do země legálně? Při příjezdu na hranice, musí hraniční kontrole předložit toto:

- cestovní doklad (pas)
- příslušné vízum
- doklad o zajištění prostředků k pobytu na území nebo ověřené pozvání
- doklad o uzavření zdravotního pojištění
- doklad o zajištění ubytování po dobu pobytu
- způsob zajištění nákladů spojených s vycestováním z České republiky zpět na Ukrajinu

Po vpuštění do země, cizinec musí do tří pracovních dnů ode dne vstupu na území České republiky nahlásit policii místo svého pobytu. Povinnost ohlásit místo pobytu se nevztahuje na cizince, který tuto povinnost splnil u ubytovatele, například v hotelu nebo na ubytovně.

Vízová povinnost pro ukrajinské občany směřující do České republiky vznikla k datu 18.6.2000. Od tohoto data musí občan Ukrajiny žádat o vstupní vízum. O vízum se žádá na českých zastupitelských úřadech na Ukrajině. Tak může

případný zájemce o vízum učinit v Kyjevě nebo ve Lvově. O vstupní vízum se může žádat i na českých hraničních přechodech. Nejedná se však o běžně uplatňovaný postup.

Co se týká víza, mají ukrajinští zájemci o práci na výběr v podstatě ze dvou možností. Buď chtějí v České republice pobývat přechodně a nebo trvale. V případě ukrajinských pracovních migrantů se ve velké většině jedná o pobyt přechodný. Přechodná víza se dále dělí na víza krátkodobá a na víza dlouhodobá. Krátkodobá víza se dále dělí na víza letištní, průjezdní a víza k pobytu do 90 dnů. Dlouhodobá víza jsou víza k pobytu nad 90 dnů, víza diplomatická a zvláštní víza. Do přechodných víz dále spadají víza k přechodnému pobytu a víza udělovaná na základě výjezdního příkazu. V případě pracovních migrantů do České republiky přicházejí v úvahu nejvíce víza k pobytu do 90 dnů a víza k pobytu nad 90 dnů.⁴¹

5.1.2. Postupy směřující k nelegálnímu pobytu a zaměstnání v ČR

V současnosti je pro zájemce o legální pobyt a práci v České republice v podstatě nejdůležitější získat od zaměstnavatele pracovní povolení, na základě kterého mu je vystaveno příslušné pracovní vízum. Tímto se jedinci otevírá prostor legální práce. Způsoby, jakými lidé zajišťovali, popřípadě stále zajišťují, práci v České republice se mohou od legálních postupů lišit.

Během rozhorů s mými informátory jsem se setkal s mnoha odkazy na nelegální postupy vedoucí ke kýženému cíli. Jedná se o tak zvaný pobyt a práci „načerno“, s čímž někteří moji informátoři měli osobní zkušenost. Následující řádky jsou věnovány právě tomuto tématu.

Tolja: „Dávno to bylo, že lidi pracovali bez povolení. Ani nevěděli, kde bydlí a pro koho pracují. Ale teďka to tak není. Ta česká policie to začala pomalu všechno vyklízet. A teď když se zařídila víza, tak to jde urychleně [snižování počtu nelegálních migrantů].“

⁴¹ Data čerpána z www.cizinci.cz a z www.mvcr.cz

Ivan: *„Málokde teď najdeš takovýho člověka, který by dělal bez dokladů. Možná, že skoro nikoho.“*

Podle výpovědí dotazovaných lidí byly nelegální praktiky spojeny hlavně s devadesátými lety dvacátého století. V této dekádě se migrace vyznačovala ještě svojí živelností. Český stát nedokázal tolik kontrolovat a omezovat pohyb cizinců na svém území, což lépe umožňovalo vzniknout praktikám, které nebyly ve shodě s právními předpisy českého státu. Proto nyní začnu s popisem nelegálních praktik používaných zejména v devadesátých letech minulého století.

Velmi užívaným způsobem, jak se dostat do České republiky, bylo přijet do země jako turista. Tento způsob přicestování sám o sobě nikterak nelegální není, nelegálním se však stává při překročení jeho účelu. Lidé přijížděli jako turisté, ale jejich cílem bylo sehnat práci. Jediné, co potřebovali byl vaucher o zaplacení turistického zájezdu. Výhoda tohoto postupu byla jeho jednoduchost a finanční nenáročnost.

Ivan: *„No jak říkám, přijet sem bylo lehké, protože před tím nebylo vízum, teď musím mít vízum. Já sem normálně přijel. To byl takový vaucher nebo jak se tomu říkalo.“*

Vladimír: *„Tenkrát koupil se vaucher, přímo na hranice. Já si ho koupil. No nejmíň byl na tři dny. Den sem, den jako turista a den zpátky. No a pak jsem zůstal tady.“*

Obdobným řešením bylo přicestovat do České republiky na pozvánku.

Nataša: *„Nepotřebovalo se vízum jak teď. Teď je to těžké. A kdo nemohl přijít na pozvánku, tak přišel na vaucher. To bylo lehké.“*

Tito lidé pracovali bez platných pracovních povolení většinou v oborech jako je stavebnictví, zemědělství, lesnictví, potravinářství či oděvnictví. Velmi často se jednalo o namáhavou manuální práci za minimální peníze bez jakýchkoliv platných dokumentů. Ale jelikož cestovní víza dovozovala v zemi pobývat až po

dobu tří měsíců, stačila tato doba lidem k vydělání určitého finančního obnosu. Před uplynutím doby tří měsíců od vstupu do země na turistické vízum musel člověk opustit území České republiky, nechtěl-li být zaregistrován při zpáteční kontrole na státních hranicích a podstupovat riziko zákazu vstupu na území České republiky po několik let. Protože, jak říkal jeden můj informátor, při hraniční kontrole:

Ivan: *„Dali nežádaný a domů. Na pět, deset let jdou [lidi pobývající, pracující v ČR nelegálně] do počítače a už nemají šanci se sem dostat. A než to uteče, tak budou v počítači, a když budou zařizovat vízum, všechno správně, tak už se ale budou dívat. Jak se jednou dostaneš do počítače, tak už tě moc nechtěj.“*

Proč zvláště v devadesátých letech tolik Ukrajinců pobývalo a pracovalo v České republice nelegálně - načerno? Možných důvodů je několik. Za prvé, pro jedince byl pobyt a práce bez dokladů jediným řešením, pokud mu české úřady neudělily příslušné dokumenty. Problémem bylo získat pracovní povolení. Rovněž vyřizování platných pracovních dokumentů trvalo delší dobu, po kterou žadatel pracoval nelegálně. Taktéž počáteční práce na černo byla strategií, jak vydělat finanční částku potřebnou na zařizování platných dokumentů pro práci v České republice.

Tazatel: *Tady jste byla jen tři měsíce, po dobu jen toho víza [turistického] vlastně?*

Lena: *Nó, ano. Vydělala jsem peníze a vrátila jsem se domů. No a pak jsem si udělala normální pracovní vízum. No a to jsem čekala rok.*

Tazatel: *To jste čekala rok, než vám to udělali?*

Lena: *No, protože kvůli tomu povolení do práce, protože to neměli.*

Za druhé, nelegální pobyt a práce byla jako cílená strategie vedoucí k vydělání většího množství peněz.

Andrej: *„Jako, načerno dělat, to je taková věc, že je to levnější. Ty peníze, co vyděláš, tak je máš u sebe v kapse a nikomu za to nemusíš platit žádné daně.“*

Za třetí, nelegální stav jedince nemusel být jeho záměrem. Do nelegální pozice se mohl člověk dostat díky neznalosti českých zákonů či s pomocí nekalých praktik zprostředkovatelů práce, kteří právě z nelegálního postavení lidí těžili.⁴²

Lena: „*No víte, tady je ještě jeden problém, že člověk je nekompetentní, co se týká zákonů. Protože my to nevíme a to, co řekli [zprostředkovatelé práce - klienti], my jsme jim věřili jen na půl.*“

Tazatel: „*Takže oni vám říkali, co nebyla třeba pravda a toho oni využívali?*“

Lena: „*Nó, určitě. Furt jako vyhrožovali. Byli takoví.*“

Tazatel: „*A čím vám vyhrožovali?*“

Lena: „*Že nám třeba zruší to vízum, pokud mezi nima tam nebudem.*“

A za čtvrté, změny postavení může nastolit i stát redefinicí právního rámce, který určuje, co je a co není legální, takže například po zavedení regularizačních programů nebo - naopak po zavedení přísných podmínek pro vstup a pobyt imigrantů - dochází k přesunům velkého množství lidí mezi těmito sociálními pozicemi.⁴³ S tímto typem přechodu do nelegálního postavení jsem se ale během rozhovorů nesetkal.

Z výpovědí dotazovaných lidí se ukázalo, že nelegální pobyt a práce byla spjata hlavně s jejich prvními zkušenostmi v České republice. Někteří lidé uváděli, že načerno pracovali první měsíce pobytu a někdy i roky.

Vladimír: „*Já jsem tady [v České republice] už šest let, ale oficiálně jsem tady čtyři.*“

⁴² Existují alespoň dva způsoby, jak se neregulérní status stane původně nezáměrnou strategií. První souvisí s neznalostí spleťtých zákonů a lhůt, které je třeba při vyřízení žádostí o nová povolení dodržet. V těchto případech se jedná o individuální selhání. Druhá možnost souvisí s vnucenou ilegální pobytu. Někteří ukrajinští zprostředkovatelé práce (tzv. „klienti“) imigrantům potřebné dokumenty záměrně včas nezajistí, protože si chtějí imigranty k sobě připoutat. Nekorjak, Michal: Úvahy nad neregulérní migrací se zaměřením na ukrajinskou migraci v Česku; http://www.migraceonline.cz/novinky_f.shtml?x=1998799, (3.5.2007)

⁴³ Nekorjak, Michal: Úvahy nad neregulérní migrací se zaměřením na ukrajinskou migraci v Česku; http://www.migraceonline.cz/novinky_f.shtml?x=1998799, (3.5.2007)

Nataša: „*No, to bylo nelegální. Dva roky jsme neměli zdravotní... Ne, nic. My neměli papíry. Potom, jak jsme tady dva roky pracovali, vedoucí řekla, že nám udělají papíry, abysme měli zdravotní a na důchod.*“

Práce načerno podle informátorů má jak své výhody, tak ale i citelné nevýhody pro dané aktéry. Mezi hlavní a vlastně i jedinou uváděnou výhodu patří bezpochyby finanční výhodnost tohoto postupu. Člověk nemusí českému státu odvádět daně, tím pádem je pro něj výdělek vyšší.

Mnozí [pracovní migranti] nemají zájem o legalizování pobytu, aspoň ne tak, že by přišli o část příjmu a byli tudíž nuceni pobyt daleko od domova prodloužit. Často mají spíš zájem o vyšší příjem a neviditelnost, která je ušetří od byrokratické a finanční interakce s neznámým systémem a umožní jim rychlejší návrat domů díky tomu, že si vysněnou částku vydělají za kratší dobu.⁴⁴

Naopak nevýhod je více. Tito lidé pracují bez řádného sociálního a zdravotního pojištění. Nad svým jednáním nemají právní ochranu. Při odhalení jejich jednání jim hrozí ze strany České republiky deportace do země, odkud pochází.⁴⁵ A rovněž na nelegální pracovníky se mnohem více připojují struktury, které jejich postavení plánovitě využívají ke svému obohacení. Jedná se hlavně o nesolidní klienty či mafii. Pro lepší představu uvádím ukázkou odpovědi informátora na otázku, co si myslíte o práci načerno? Má to své výhody a nevýhody?

Tolja: „*Má, má to výhody. Neplatíš sociálku, neplatíš zdravotku, neplatíš daň, neplatíš nic. A když pracuješ bez klienta, tak máš velké peníze. Ale na druhou stranu je to špatně, protože když tě chytanou, tak dostaneš deportaci na pět roků. To je špatně, protože pět roků se nesmíš vrátit do Český republiky.*“

Tuto část chci uzavřít poukázáním na možný vztah migranta k instituci státu, ve kterém se rozhodl pracovat. Ač se to zdá na první pohled možná překvapivé,

⁴⁴ Fedyuk, Olena: Ukrajínští pracovní migranti: pohled prizmatem stereotypů; http://www.migraceonline.cz/clanky_f.shtml?x=1822493, (19.4.2007)

⁴⁵ V rámci deportace nebo-li správního vyhoštění může být cizinec sankciován zákazem vstupu na území České republiky až na dobu pěti let. Součástí sankce je i úhrada nákladů za správní vyhoštění. Ty se hradí nejprve z tzv. jistoty, tedy částky ve výši ceny letenky, kterou musí cizinec dle § 27 složit před žádostí o krátkodobé vízum na zastupitelském úřadě (nemá-li jeho stát s ČR bezvízový styk) a pak z prostředků, které má vyhoštěný cizinec u sebe. Čižinský, Pavel: Sankce vůči nelegálně zaměstnaným cizincům; http://www.migraceonline.cz/clanky_f.shtml?x=173488, (27.1.2007)

tak podobnost organizačních struktur státního aparátu vykazuje jisté podobnosti se strukturami zprostředkovatelů práce – klientů. Tyto struktury se navíc mohou i navzájem ovlivňovat.

Státní úřady tvoří členitou kaskádu zprostředkovatelů, z jejíhož vrcholu mohou tryskat státní zdroje... Pokud by s lidé z nějakého důvodu rozhodli vrátit k systému osobních klientel a přemístili svoji loajalitu zpět vůči konkrétním osobám, celá fiktivní konstrukce státu se okamžitě zhroutí.⁴⁶

Jan Keller přirovnává instituci státu k velkému klientovi, který přerozděluje zdroje. Státní zdroje však netryskají pro každého vždy stejně. Přerozdělování státních zdrojů se podle českých zákonů vztahuje jen na ty, kteří splňují určité požadavky. Problém ukrajinského ekonomického migranta potom ční zejména v jeho pozici legálního či nelegálního postavení k českému státu. Pokud se jedinec z jakéhokoliv důvodu nalézá právě v pozici nelegální, není požadavek splňován. Stát pak pro něj představuje spíše represi než ochranu, a proto mnohem více tíhne k osobnějším strukturám klientel, pro které legalita statusu jedince nehraje tak důležitou roli. Stát ve snaze kontrolovat pohyb cizinců v zemi vytváří často taková opatření, která cizinec nemůže splnit.

Pro ukrajinské dělníky je [potom] činnost českého státu a jeho zaměstnanců pravděpodobně ještě méně čitelná než činnost zprostředkujících institucí. Hledají cestu nejmenších nákladů a nejmenších rizik. Uvažují, kdo je bude více ohrožovat, pokud mu nezaplatí. Státní instituce jsou pro ně spíše nebezpečím než ochranou a organizací poskytující služby.⁴⁷ Cizinec pak nestojí před otázkou, budu platit nebo nebudu platit? Otázka pro něj spíše zní, komu budu platit? Následné rozhodnutí silně ovlivní jeho další pobyt v zemi.

Jak již zde bylo naznačeno, na Ukrajince pracující v České republice je často navázaná struktura zprostředkovatelů práce. Tito zprostředkovatelé se v tomto prostředí běžně nazývají klienti. Jsou to právě někdy nekalé praktiky nepoctivých klientů, které dostávají ukrajinské pracovníky mimo český zákon. Celkové jednání klientů je označováno jako klientský systém. A protože problematika klientského systém je dosti rozsáhlá, budu ji věnovat celou následující část.

⁴⁶ Keller, Jan: Úvod do sociologie; Sociologické nakladatelství, Praha 1995, str. 163

⁴⁷ Uherek, Zdeněk, Valášková, Nad'a, Plochová, Kateřina, Mušinka, Mikuláš: Pracovní migrace ze Zakarpatské Ukrajiny do ČR; in: Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 106

5.2. Klientský systém

5.2.1. Úvod ke klientskému systému

V této části práce se zaměřím zejména na instituci tzv. klientského systému a práci tzv. klientů, kteří si svoje pole působnosti do určité míry vystavili na problémech spojených s legálním pobytem a prací v České republice. Je třeba si však hned na začátku uvědomit, že služby všech klientů nejsou jen a pouze negativního charakteru, snažící se vykořisťovat ukrajinského pracovníka v nejvyšší možné míře. Většina klientů nabízí služby, ze kterých má profit jak klient, tak i daný pracovník. Záleží tak spíše na pomyslné dělící hranici, která dělí aktivity klienta na všeobecně přijatelné, legitimní a naopak na aktivity již neakceptovatelné z pohledu člověka využívajícího jeho služby. Ostatně, klientské služby by nemohly ani delší dobu fungovat, kdyby tato instituce byla vyložena pro jednu ze zainteresovaných stran nevýhodná.

Já se však chci zaměřit více na negativní složku přístupů klientů ke svým pracovníkům, aby byl více viditelný rozdíl mezi legálními a nelegálními postupy při získávání pobytu a práce v České republice. Hlavně tak ale budou lépe viditelné důvody ukrajinského pracovníka, proč se vyvázat ze závislosti těch klientů, kteří zneužívají problematického postavení některých ukrajinských občanů v České republice ve svůj prospěch.

Na následujících řádcích se budu postupně věnovat dílčím částem této problematiky jako jsou například historie klientského systému a jeho institucionalizace, služby klienta a jejich charakteristika, současné směry a trendy klientského systému či výhody a nevýhody práce pod klientem.

5.2.2. Problematika pojmového vymezení klienta

Pro orientaci v následujícím textu a pro jeho lepší porozumění je naprosto nezbytné, aby byly dostatečně vysvětleny základní pojmy, které se v něm vyskytují. Proto se budu nejprve věnovat problematice definování klienta. Co se přesně rozumí pod daným označením klient? Co si pod tímto slovem máme

vůbec představit? V našem případě se jedná zvláště o důležité vyjasnění, protože mezi lidmi studující klientský systém nepanuje zcela jasný názor na to, jak tyto lidi označovat.

Tato názorová nevyjasněnost pramení ze situace panující kolem klientského systému zaměřeného na pracovníky ze zahraničí. Podle mého názoru, je tento stav dán tím, že vývoj migrace z Ukrajiny do České republiky zaznamenal a vlastně i stále zaznamenává nové rysy strategií chování migrantů. Tudiž i klientský systém napojený na migranty se musel a musí zákonitě vyvíjet, pokud nechce zaniknout. Osoby klientů tak musí neustále reagovat na vývoj strategií ukrajinských migrantů a přizpůsobovat tomu nabídku svých služeb. Tím pádem, mění-li se nabídka klientských služeb, ale zejména celkové oboustranné postavení závislosti klientů a migrantů, je již jen pouhá definice osoby klienta velmi ztížena.

Doposud se s tímto problémem ve studiích zaměřených na klientský systém vypořádal každý po svém. Definoval si objekt svého zájmu tak, jak uznal za vhodné. Maximálně se ve své práci odvolával na kolegy, kteří byli postaveni před ten samý problém.

Já také tak činím, ale spíše ze snahy poukázat právě na pojmové nesjednocení. Jan Černík⁴⁸ říká, že pojem „*klient*“ je těžko postižitelný, jedná se o subjekt určitého modu ekonomického jednání, které se vyznačuje vysokou dynamikou. V kontextu pracovní migrace ze zemí bývalého SSSR do ČR není *klient* zákazník. Pod označením „*klient*“ se skrývá člověk zajišťující odbyt zpravidla nekvalifikované práce v České republice, který tím zároveň uspokojuje poptávku na zdejším trhu práce... *Klient* jako příslušník vymezené sociální skupiny je stejně těžko uchopitelný jako vlastní pojem.

Otázku jak definovat klienta řeší i Michal Nekorjak.⁴⁹ Píše, že užívání slova klient by se rád vyhnul a to z toho důvodu, protože se jedná o zavádějící pojem, který je příliš úzký. Označuje jen jeden typ vztahů (mafie a její klienti) a druhý opomíjí („*klient*“ a jeho klient-dělník). Navíc je toto označení eufemismem, protože zakrývá i částečně násilnou a nedobrovolnou povahu vztahů mezi mafií a „*klienty*“.

⁴⁸ Černík, Jan: Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku; http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=218348, (13.5.2006)

⁴⁹ Nekorjak, Michal: Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky; in: Sociální studia, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, č. 1, Brno 2006, str. 90

Na problém nejednotného pojmosloví a definic naráží například i studie o potírání obchodu s lidmi na českém území společnosti Ivana Gabala⁵⁰ z jara 2006 určená pro Odbor bezpečnostní politiky Ministerstva vnitra ČR. Tato studie, která je zaměřena také na klientský systém, jasně ve svých navrhovaných doporučeních pro zlepšení situace v České republice říká, že je nutné pojmově jasně definovat základní problémy a to už jen z toho důvodu, aby se o této problematice dalo hovořit v jednoznačném jazyku právních výkladů. Ve studii se můžeme dočíst, že v pojmovém a kategorizačním uchopení problematiky obchodování s lidmi existuje *terminologický nesoulad* profilových aktérů. Komplikuje se tím schopnost pojmenování problémů i dosažení konsenzu o jejich povaze. Omezena je i schopnost určit, které jednání je či má být trestné a které jednání je považováno za problémové. Panuje *neshoda o obsahu pojmů*.

Nejsem si však jist, zda je vůbec možné dostát Gabalovu doporučení. Není pochyb, že sjednocením termínů a vytvořením základních definic by se usnadnila práce politikům, úředníkům či právníkům, kteří se zabývají tvorbou zákonů omezujících nelegální migraci do České republiky, nelegální zaměstnávání cizinců a jejich vykořisťování ze strany lidí, kteří mají profit z nelegálního postavení některých migrantů. Avšak v tak složitém systému, kterým klientský systém je, se obávám, že takového pojmového sjednocení nelze dost dobře dosáhnout. Brání nám tomu neustálý vývoj tohoto rozsáhlého komplexu chování, jeho velká schopnost v krátkém časovém intervalu reagovat na jednotlivé změny, které pochází ať už ze strany státu, ze strany samotných migrantů či odjinud. V potaz musíme rovněž brát, že lidé do tohoto systému zainteresovaní prochází velmi často změnou svého právního statusu, který rovněž mění vztahy mezi klientem a zájemcem o jeho služby. Pojem klient je natolik flexibilní, jako je samotný soubor vtažů služeb, strategií a chování, které klient v rámci svých služeb nabízí.

Zde narážíme na jeden z hlavních problémů v antropologii a tím je problém redukcionismu. Jak uchopovat dané entity, pracovat s nimi a jak se dobrat určitého zobecnění problému, aby nedošlo k radikálnímu zjednodušení a tím pádem ke zkreslení zkoumaného problému? V antropologii, zvláště pak

⁵⁰ Ivan Gabal Analysis & Consulting: Potírání obchodu s lidmi v ČR a možnosti optimalizace bezpečnostní politiky státu; http://www.mvcr.cz/zpravy/2006/obchod_lidi.html, (8.2.2007)

v kvalitativních výzkumech, si vlastně objekt svého zájmu musíme nejprve vytvořit, abychom s ním pak vůbec mohli dále pracovat. Musíme si připustit, že ve svých studiích vytváříme sociální konstrukce reality.⁵¹

Určitému zjednodušení a zevšeobecnění dané problematiky se ale stejně nevyhneme. Pro analýzu problematiky, chtě nechtě, musíme obecnějších označení použít. Je ale třeba mít neustále na mysli, že pojem klient není jednoznačná kategorie. Tudíž je dle mého názoru nutné, aby každý člověk píšící nově o této problematice musel definovat tyto pojmy vždy znovu. Pojmové definování objektů výzkumného zájmu, tak musí vycházet spíše z individuálního přístupu k jednotlivým případům v konkrétních situacích, než ze snahy o pokus sjednotit celou terminologii zkoumané problematiky. Tento přístup k pojmenování osoby klienta se mi zdá v současné době jako nejpříjemnější. Podle mého názoru se terminologie kolem klientského systému v blízké době neustálí. Při každém dalším novém výzkumu bude muset být proto znovu vytvářena.

Jak tedy budu já osobně přistupovat k označením osob, kteří jsou většinou nazýváni jako klienti? Vybral jsem si tu nejjednodušší variantu označení, a to: klient. Nebudu slovo vymezovat uvozovkami či psát v kurzívě, protože by to mohlo text činit méně přehlednějším.

Používání pojmu klient předpokládá znalost konverzního významu tohoto označení. Tedy, že slovo klient neoznačuje člověka, který, velmi jednoduše řečeno, využívá služeb druhé osoby, ale označuje právě tuto osobu, která služby poskytuje. Toto označení tedy nesmí být chápáno v běžném slova smyslu.

K označení klienta přistupuji spíše jako k pracovnímu označení a nesnažím se o striktní zavedení pevného pojmenování. Je třeba mít stále na mysli, že pod klientem si představuji typ člověka, který využívá potenciálu ukrajinských migrantů, člověka, který je schopen neustále přetvářet nabídku svých služeb v závislosti na měnících se podmínkách.

V práci nebudu zavádět jiné analytické pojmenování klienta rovněž z důvodu, že samotní ukrajinští pracovníci používají označení klient.

⁵¹ Berger, Peter L., Luckmann, Thomas: Sociální konstrukce reality, Pojednání o sociologii vědění; Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1999

Ivan: „*Po česky mafián, po našem klient.*“⁵²

Ukrajinci pojem klient užívají velmi často, ale je zajímavé, že rovněž i někteří z nich se pozastavují nad logikou tohoto označení.

Vladimír: „*Nechápu teda, proč se tomu říká klient? Když je to v podstatě zaměstnavatel, jako by zprostředkovatel zaměstnání.*“

5.2.3. Émická percepce klienta

Tato kapitola je věnována vnímání osoby klienta z pohledu dotazovaných lidí. Když jsem se s lidmi bavil o jejich zkušenosti s klienty a klientským systémem obecně, ptal jsem se jich na to, jak si vlastně představují klienta? Jak by osobu klienta definovali? Jak vnímají jeho aktivity? Uvádím zde proto ukázky odpovědí, které převažovaly či byly něčím zajímavé.

Na otázku, jak by dotazovaný definoval klienta, převládaly odpovědi takového typu.

Andrej: „*Seznámil se s někým. Přišel do peněz. Začal podnikat. Se všema má kontakty.*“

Tolja: „*Klient, to je ten chlap, co má například peníze. Má hodně peněz, například sto padesát, dvě stě tisíc korun. On se domluví s nějakými firmami, podepíše s nimi smlouvy. Potom odjede na Ukrajinu, tam se dohodne s chlapama, že u něj budou pracovat například za padesát korun. A on všechno za svoje peníze udělá. Udělá jim doklady. Všechno to udělá. To všechno on udělá, jenomže oni u něho musí odpracovat aspoň rok. Že by mu ty peníze vrátili, že by na nich něco aspoň trošku vydělal. Takhle to funguje. A potom,*

⁵² V ukrajinském prostředí se označení klient běžně používá. Během interview jsem se dvakrát setkal s tím, že mi lidé říkali, že osoba označovaná v ukrajinské společnosti jako klient je v českém prostředí známa pod označením mafián. S tímto tvrzením bych ale nesouhlasil. V českém prostředí je označení mafián používáno pro lidi zapletené do nejtěžších forem organizovaného zločinu, což pro označení klienta příliš nesedí. Nabízelo by se však jedno možné vysvětlení a to, že hranice odlišující klienta a mafiána není v ukrajinském prostředí tak viditelná jako v prostředí českém. Zjistit, jak tomu skutečně je, by mohlo být úkolem pro lingvisty.

když mu odděláš, můžeš si jít, kam chceš. Alespoň rok musí dělat pro něj za padesát, čtyřicetpět korun, aby si vydělal.“

Dotazovaní lidé klienta popisovali většinou jako člověka, který:

- dokáže zařídit práci
- dokáže obstarat doklady (zejména pracovní povolení, vízum)
- podniká
- má kontrakty s jinými firmami
- má kontakty na důležité lidi
- má hodně peněz
- bere si za své služby od člověka určitou část peněz

Co se týká vlastností klientů, tak jsem se v podstatě setkal se dvěma základními hodnotícími charakteristikami klienta. Za prvé, jedná se o klienta nahlíženého jako jedince s vlastnostmi převážně kladnými, které působí ve prospěch daného migranta. A za druhé, se jedná o klienta s vlastnostmi negativními. Toto jsou ukázky kladného hodnocení klienta.

Nataša: „On přijde na půl hodiny, pobaví se, dá peníze. On nebyl špatný člověk. Nebyl špatný. Né. Já si myslím, že nebyl špatný. Popovídal. Zeptal se, jak se máme v práci. Špatně nebo co? Nemůžu říct, ne. Zavolalo se mu, když ženský chtěly. On přišel a dal peníze dopředu. Nebyl špatný člověk, já si myslím. Jedna nová, co přišla, neměla peníze, tak on hned přišel a dal jí peníze, tisícikorunu, aby bylo za co žít. Takhle dopředu dal, abysme měly.“

Tolja: „Já si myslím, že oni nedělají nic takového špatného. Oni musí domluvit tu práci tomu pracovníkovi. Musí se zavolat. Musí to volání za něco platit. Musí tam dojet. Musí se s ním dohodnout. To mu zabere čas. Musí prostě zaplatit ten paušál, to auto, tu jízdenku a nebude to dělat zadarmo. Tak by si na tom nic nevydělal.“

Michal: „Ale některý jsou vopravdu dobrý klienti, že normálně vyplatí, všechno. Si myslím, že teď, teď ty klienti jsou většinou lepší než byli kdysi. Protože, když on každého okradne, tak každý se na něj, jak se říká, vyprdne.“

Nyní následují ukázky obrazu klienta jako člověka, který svou činností ovlivňuje život migranta negativně.

Vladimír: „Já vim, že to jsou občas některý svině normálně. Prostě neplatí. Nabere k sobě lidi, že je klient, někam je pošle na práci. Majitel zaplatí jemu a on musí platit, ale občas se stává, že nezaplatí, no.“

Lena: „Jsou to primitivní lidi, který se tady vyhrabali před deseti, patnácti letami a počítaj, já nevim. To je rabstvo! To je normální rabstvo! Když je na faktuře napsané osmdesát korun a on mi dává třicet. Tak to je normální? A ani nezatlačí prstem.“

Nataša: „Lidi říkali, že ho doma zmlátí, když jim ty peníze nedá. Tak jim je dal. No, nebyli s nim moc spokojený. Nebyl to moc dobrý klient.“

Tyto dvě kategorie charakteristik klientů prakticky leží na protilehlých koncích pomyslné hodnotící osy. Podle výpovědí mých informátorů, jednoduše řečeno, je klient buď dobrý a nebo špatný. Není tedy potom ani příliš překvapivé, že lidé, kteří měli s klientským systémem pozitivní zkušenosti, vnímali klienty většinou mnohem více kladněji než lidé, kteří s klienty měli zkušenosti negativního rázu.

Z této názorové vyhraněnosti, ale potom vyplývalo i následné celkové hodnocení klientského systému, které tím pádem nebylo u většiny lidí hodnoceno jako vyloženě pozitivní či vyloženě negativní. Na otázky, které měly za cíl zjistit, jak lidé vnímají klientský systém jako celek, byl klientský systém hodnocen právě podle činností jednotlivých klientů. Dotazovaní lidé proto názory na klientský systém nedokázali zobecnit.

Ještě než se začnu věnovat popisu aktivit samotných klientů, představím historii klientského systému.

5.2.4. Historie klientského systému

S příchodem prvních ukrajinských migrantů do České republiky na začátku devadesátých let dvacátého století se objevují také první problémy, které migrační procesy často doprovází. Na tyto problémy nově adaptovaný klientský systém v zastoupení klientů nabízí možnosti, jak tyto konkrétní problémy jedinců řešit. Od této doby funguje v jistých obměnách až dodnes.

Klientský systém jako takový však není pouze novodobým fenoménem. Nejedná se o zcela novou sociální strukturu. S variacemi klientských systémů bychom se mohli setkat již například v antice či na středověkých královských dvorech. Mezi nejlépe prostudovaná období z dějin klientelismu patří antický Řím a absolutistická Francie. V průběhu modernizace se ukázaly staré vzorce tradičního klientelismu vysoce flexibilní a adaptovaly se na nové podmínky a potřeby politické struktury moderní společnosti.⁵³

Můžeme říci, že formy klientských systémů se objevovaly často, a to hlavně, když hlavní mocenský aparát (království, stát) upadal v krizi, či neměl dostatečnou sílu a schopnosti pro řešení specifických problémů. Za takovýchto podmínek se velmi často zformovaly určité skupiny lidí, které byly schopny pružně reagovat na nedostatky v sociálním systému a dokázaly využít situace ve svůj prospěch. Tito lidé dokázali využít dané situace tím, že dokázali vidět budoucí profit ze svých činů a rovněž vlastnili nedostatkové zboží či dokázali poskytnout žádanou službu. Instrukce klientského systému tak často existovala paralelně vedle aparátu státní moci. Pružně reagovala na nedostatky v systému, kterých dokázala využít ve prospěch zainteresovaných aktérů.

Klientské sítě bývaly neméně pevné než moderní organizační hierarchie a stejně tak jako ony dokázaly přetrvávat po celé generace, i když se jejich jednotliví členové plynule obměňovali. Tyto sítě byly stejně účinné při distribuci žádaných služeb a statků jako sítě moderní...⁵⁴

Klientské systémy tak pronikly až do dnešní doby. Změnili se aktéři a okolnosti, za kterých klientské systémy působily, ale samotná podstata klientského systému zůstala zachovalá téměř beze změn. Stále se jedná o výměnu služeb.

⁵³ Keller, Jan: Úvod do sociologie; Sociologické nakladatelství, Praha 1995, str. 77, 78

⁵⁴ Keller, Jan: Politika s ručením omezeným; Evropský literární klub, Praha 2001, str. 132

Současná forma klientského systému v České republice zaměřená na ukrajinskou pracovní migraci do jisté míry vychází ze způsobů organizace práce v bývalém Sovětském svazu, kde skupiny dělníků se svým vedoucím plnily funkci flexibilních pracovních jednotek schopných zastat práci nejen po celém území SSSR, ale i mimo její hranice.

Polostátní hospodářské podniky, kolchozy a výrobní družstva, nebo jednotlivci si najímali mobilní skupiny dělníků „šabašniky“ na krátkodobé stavební práce (rekonstrukce, drobné stavby). Tito migrující pracovníci se pohybovali na hranici šedé ekonomiky, v čele skupiny (brigady) stál brigádyr, který obstarával zakázky, vyplácel ostatní dělníky a případně zajišťoval i formální subjektivitu skupiny (například jako součást výrobního družstva). Tato forma flexibilní pracovní migrace, která od 70. let doplňovala těžkopádný systém gigantických stavebních podniků byla rozšířená na Sibiři a v evropské části SSSR.⁵⁵

Některé aspekty této formy sociální organizace silně připomínají formu současného klientského systému, který funguje v České republice. Jedná se hlavně o existenci osoby, která má jistá privilegia, kterými osoby spadající pod tohoto člověka nedisponují. Funkce brigádyra je podobná funkci dnešních klientů. Rovněž obstarává práci pro „své“ dělníky. Získává finanční odměnu za vykonanou práci, kterou posléze přerozděluje podle určitého klíče mezi pod něj spadající pracovníky. Dokáže pro své pracovníky obstarat řadu potřebných oficiálních dokumentů potřebných pro legální působení v zemi.

Jak již bylo řečeno, klientský systém napojený na pracovní migraci z Ukrajiny do České republiky nemá neměnný se charakter. Celková vysoká pružnost systému dovoluje rychle reagovat na nové změny. Flexibilita je jednou z hlavních „životně“ nezbytných vlastností systému klientury. Bez této vlastnosti by fungování současného klientského systému nemělo dlouhého trvání. Dnes, již s odstupem více než patnácti let, můžeme vidět hlavní fáze vývoje tohoto systému.

Vývoj současné pracovní migrace do České republiky můžeme rozdělit do tří časových bloků, ve kterých měl klientský systém svoji specifickou podobu.

⁵⁵ Černík, Jan: Migrační potenciál SSSR, Ukrajina, Moldavsko, Bělorusko, problematika ekonomické migrace; in Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 71

Prvním obdobím by byl začátek let devadesátých až polovina devadesátých let dvacátého století. Druhé období se časově pohybuje od druhé poloviny devadesátých let do roku 2000. A třetí období od roku 2000 dodnes.

Česká republika byla optimálním cílem pracovní migrace přibližně do roku 1996. Zejména v první polovině 90. let bylo možné získat práci prakticky bez vstupních investic. Vstupní investicí byla cesta do České republiky a získání základní vědomosti o tom, jak práci získat. Samotná migrace nebyla institucionalizovaná.⁵⁶

Pro první polovinu let devadesátých nebylo ještě typické organizování pracovní migrace ve velkém měřítku. Pro drtivou většinu příchozích migrantů byla ČSFR/Česká republika zcela novou zkušeností. V této době se však již začínali formovat první klienti a různé typy agentur zprostředkovávající pobyt a práci v zemi, což byl zásadní krok pro další institucionalizaci pracovní migrace a klientského systému.⁵⁷

S nárůstem mezinárodní migrace začínají v každé zemi vznikat soukromé i humanitární (vládní i nevládní) organizace, aby uspokojily poptávku tvořící se z nerovnováhy mezi velkým množstvím lidí hledajících vstup do vyspělých zemí a limitovaným počtem imigračních víz, která tyto země nabízejí. Tato nerovnováha a bariéry, které tyto země budují, vytvářejí lukrativní ekonomický prostor (a to ve sféře legální i nelegální) pro instituce a podnikatele, kteří podnikají na tomto poli. Ilegální trh vytváří podmínky, které vedou k využívání i zneužívání imigrantů.⁵⁸

Podle Uherka⁵⁹ je druhá fáze institucionalizace patrná přibližně od poloviny 90. let, kdy v organizaci migračních toků začíná hrát rozhodující úlohu soukromé legální, pololegální nebo nelegální organizace, které

⁵⁶ Uherek, Zdeněk, Valášková, Naďa, Plochová, Kateřina, Mušinka, Mikuláš: Pracovní migrace ze Zakarpatské Ukrajiny do ČR; in: Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 104

⁵⁷ Když v roce 1994 nastal mohutný příliv Ukrajinců do Česka, první příchozí se již dobře orientovali v místních zákonech, zvládli jazykovou bariéru, vybudovali si kontakty v úřadech práce, u policie i v podsvětí. Díky mimořádně liberálním zákonům o pobytu cizinců na území České republiky začali zakládat soukromé firmy, které nově příchozím krajanům začaly zprostředkovávat práci. Vznikla privilegovaná vrstva "klientů". Livínský, Oleksa, Kočík, René: Výnosné povolání - obchodníci s prací; http://www.ukrajinci.cz/index.php?l=cz&ids=3&idsub=1&id_data=43&id_porohy=24&view=, (4.12.2005)

⁵⁸ Šelepová, Pavla: Zahraniční pracovní migrace v ČR; diplomová práce, PF UK, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha 1998, str. 20,21

⁵⁹ Uherek, Zdeněk, Valášková, Naďa, Plochová, Kateřina, Mušinka, Mikuláš: Pracovní migrace ze Zakarpatské Ukrajiny do ČR; in: Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 104

zprostředkovávají práci a usnadňují cestu na český pracovní trh. Skutečnost, že tyto organizace začínají převažovat nad spontánní migrací má celou řadu příčin. První je, že migrace je výnosným obchodem a zprostředkující instituce začnou sami vytvářet překážky, aby mohly bohatnout na jejich překonávání. Druhou příčinou bylo, že nabídka pracovní síly začala ve druhé polovině 90. let převyšovat poptávku a získání zaměstnání nebylo již tak snadné. Třetí příčinou byla zvyšující se rizika perzekuce ze strany českého státu.

Tazatel: „*A ti klienti působili už od začátku devadesátých let?*“

Tolja: „*No, já myslím, že od začátku to nebylo. Někdy od devadesátéhošestého roku to začínalo.*“

Rokem 2000 začíná poslední fáze institucionalizace migrace a klientského systému. Česká republika zavádí víza s Ukrajinou. Toto je velmi důležitý moment pro další formování pracovní migrace a klientského systému. Český stát, ve snaze kontrolovat migraci do země, tímto způsobem vytváří další velkou administrativní bariéru pro zájemce o práci v České republice.

Třetí fází institucionalizace bylo pak zavedení vízové povinnosti mezi Českou republikou a Ukrajinou dne 18. června 2000. Další překážku, tentokrát vytváří český stát a za úplatu ji také odstraní a umožní vstup do republiky. Tímto krokem na jednu stranu reguluje migrační tok, na druhou stranu dovrší institucionalizaci zprostředkování práce. Od poloviny 90. let se nábor pracovní síly stále častěji odehrává již na Ukrajině a po zavedení vízové povinnosti je tento trend ještě výraznější.⁶⁰

Klienti, kteří dříve působili v méně formálních podobách (jako například zástupci tradičních pracovních skupin), ustanovovali právní osoby různého typu, aby dokázali reflektovat změnu právního prostředí, čímž tento organizační modus začal vystupovat z prostředí stínové ekonomie a neformálních struktur. *Klienti* do nabídky migračních služeb zahrnuli vyřízení nové a nezbytné administrativy jako například víza nebo členství ve statutárních orgánech mnohdy tisícičlenných družstev a obchodních společností.⁶¹

⁶⁰ Ibid., str. 105

⁶¹ Černík, Jan: Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku; http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=218348, (13.5.2006)

Institucionalizace pracovní migrace je velmi důležitým prvkem ve formování strategií ukrajinských pracovníků vůči klientskému systému. Pro některé z nich tak může být zprostředkování práce přes klienta v podstatě jediným způsobem, jak získat v České republice práci. Problémy se získáním víza a dalších dokumentů potřebných pro pobyt a práci v ČR sice do určité míry nahrávají aktivitám klientů schopných dokumenty obstarat (a to i nelegálním způsobem), ale právě s přelomem nového tisíciletí se objevil trend, který je v určitých případech schopný snadněji se vyvázat ze závislosti klienta a jeho služeb. Jedná se o zvyšující se tendenci ukrajinských občanů získávat v České republice živnostenská povolení. Výhodnost takovéto změny statutu je však v řadě případů diskutovatelná. Danou problematikou se budu ještě zabývat dále.

5.2.5. Klient a jeho služby

Nyní se budu věnovat samotné osobě klienta. Charakterizovat klienta je dosti náročné, protože role klienta není jasně daná. Přesněji řečeno, ne každý klient dělá ty věci, které dělá klient druhý. Přesto zde však můžu představit hlavní služby, které klienti nabízejí. Je třeba si pouze uvědomit, že ne všechny služby, které zde budu popisovat, nabízejí všichni klienti. Následující text vychází jak z odborných textů, tak i z uskutečněných rozhovorů.

Klient ve vztahu k ukrajinskému pracovníkovi působí na prvním místě hlavně jako zprostředkovatel práce a pomocník v získání dokumentů, které umožňují pobyt a práci v České republice. Vyhledávanost služeb klienta je podporována současným stavem byrokratické obtížnosti sehnat potřebné dokumenty, ale také neochotou českých zaměstnavatelů zaměstnávat samostatně ukrajinské zájemce o práci v českých firmách.⁶² Ukazuji zde rozhovor, který tento stav dobře vystihuje.

⁶² „Klientský“ systém již natolik prorostl do českého pracovního trhu, že jednotlivci (Ukrajinec) dosti často nemůže bez podpory „klientů“ získat jinou práci. Postoj české populace také napomáhá tomuto systému. Podle výpovědí několika ukrajinských pracovníků, kteří se snažili - různě úspěšně - zařídit si samostatně práci v ČR, Češi nejen často preferují levnou nelegální pracovní sílu, ale také jsou nakloněni k tomu, více důvěřovat zprostředkovatelským agenturám než jednotlivým ukrajinským pracovníkům. Leontiyeva, Yana, Ezzeddine-Lukšíková, Petra, Hirt, Tomáš, Jakoubek, Marek, Kocourek, Jiří, Pažejová,

Tazatel: „A proč všichni pracovali přes klienta?“

Nataša: „No, jednak se nemohli sem dostat. Kdyby přišel člověk pracovat do fabriky nebo do družstva, jeho by nevzali.“

Tazatel: „Nevzali?“

Nataša: „Nevzali.“

Tazatel: „A proč?“

Nataša: „Říkali, musíte mít prostředníka, jako klienta. A nevím proč. A nevím proč. Já to nevím, ale tak to bylo. U nás jsou teď lidi rádi, že je klient, že se přes něj můžou dostat do Český republiky. Jinak by se nedostali.“

Tazatel: „Takže i v současné době lidi jezdějí přes klienta do Český republiky?“

Nataša: „Jo, on jim vyřizuje papíry. Lidi mu zaplatí a jsou rádi. Mají legální papíry a práci a je to dobrý. Kdyby nebylo klienta, tak by se sem naši nedostali.“

Tazatel: „A proč by se nedostali myslíte?“

Nataša: „A jak by se dostali? Kdo by jim na ambasádě udělal doklady?“

Tazatel: „Myslíte, že na ambasádě by si nedokázali tyhle věci vyřídit sami?“

Nataša: „Ne, ne. Neudělají.“

Tazatel: „A co přesně by si nedokázali udělat?“

Nataša: „Pracovní vízum.“

Tazatel: „Pracovní vízum. Potřebují někoho z Český republiky?“

Nataša: „Z Český republiky, jó. Oni to tady vyřídí. Mají kontakty a pošlou to domů na ambasádu tam to udělaj.“

Tazatel: „Protože těžko se člověk z Ukrajiny kontaktuje na českou firmu?“

Nataša: „Né, jak by se dostal? Nijak by se nedostal. To je fakt. Je to tak.“

Proč české firmy nechtějí zaměstnávat ukrajinské pracovníky individuálně? Děje se tak díky snahám firem, co nejvíce snížit provozní náklady firmy a rizika se zaměstnáváním ukrajinských pracovníků. Z těchto důvodů začaly firmy spolupracovat s klienty. Nejen že se firmy snaží, o co nejmenší náklady na své pracovníky, ale snaží se i co nejvíce zbavit odpovědnosti za tyto pracovníky.

Lucia: Menšinová problematika v ČR: Komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci, Romové); Sociologický ústav AV ČR, Praha 2006, str. 35, studie je v tisku

Firmy proto uzavírají dohody s jednotlivými klienty, kteří se postarají o zajištění pracovní síly. Budoucí možné komplikace s legalitou pracovníků neleží již tolik na straně dané firmy, pro kterou lidé vykonávají práci, ale na straně klienta. V podstatě jediné, o co se musí firma starat, je vyplacení klienta, který finance dále přerozděluje svým pracovníkům.⁶³ Jak klient peníze lidem přerozdělí, už firmu nemusí vůbec zajímat, což vytváří prostor pro možné vykořisťování pracovníků ze strany nepoctivých klientů.

Do jisté míry tímto způsobem vzniká pro klienty monopol na kontrolování pracovních míst pro ukrajinské zájemce. Pro migranty, pokud chtějí pracovat legálně, je důležité vlastnit pracovní povolení. Jak se ukázalo, pracovní povolení není někdy lehké dostat. Klient je schopen toto pracovní povolení pro migranta zajistit na základě pracovního úvazku v jeho vlastní firmě.⁶⁴

Někteří zaměstnavatelé model *klientury* ochotně akceptovali, protože si nemuseli „špinit ruce“ s legalitou pobytu zaměstnanců (ať už jde o složité vyřizování pobytu nebo o rizika nelegálního zaměstnávání). Druhou motivací zaměstnavatelů, která překrývá rizika a etické otázky tohoto způsobu zaměstnávání cizinců, je jeho flexibilita. Zaměstnavatel nemusí mít starosti se zaměstnanci, pro které nemá momentálně práci. *Klient* „dodá“ vždy tolik pracovníků, kolik je potřeba. Konečně se zaměstnavatelé zbavují odpovědnosti za pracovníky z Ukrajiny, protože poptávka po levné práci začala být uspokojována na smluvním základě s firmami *klientů*.⁶⁵

Klientské sítě zbavují firmy téměř veškerých starostí o pracovní sílu, protože umožňují přenášet (externalizovat) náklady na její udržování přímo na

⁶³ Navíc je pro většinu českých podniků a firem bezpečnější a také podstatně pohodlnější spolupracovat s klienty a klientskými agenturami, které jsou schopny na požádání dodávat prakticky neomezené množství lidí, vyřídít většinu nutných formalit, starat se o jejich bydlení, potřeby a také s nimi vést komunikaci, což může být z hlediska jejich alespoň částečné kulturní odlišnosti nanejvýš žádoucí. Červinka, Ondřej: Ukrajinská pracovní migrace v České republice: případová studie, in: Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 131

⁶⁴ Často zajistí pracovní úvazek migrantovi pouze účelově pro povolení k zaměstnávání a zajištění povolení k pobytu. Cizinec ale často pracuje na jiném pracovišti, které navíc často mění. Pro pracovníka pod „klientem“ je charakteristické, že neví kde bude v nejbližší době pracovat, nemá představu co bude dělat druhý den. „Klient“ zajistí pobyt a základní potřeby pro život v ČR, povinnosti zaměstnavatele ovšem neplní a nemusí pracovní poměr udržovat. Černík, Jan: Migrační potenciál SSSR, Ukrajina, Moldavsko, Bělorusko, problematika ekonomické migrace; in Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 83

⁶⁵ Černík, Jan: Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku; http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=218348, (13.5.2006)

zaměstnanec.⁶⁶ V případě spolupráce soukromé firmy a klienta se z pohledu ukrajinského pracovníka jedná fakticky o externalizaci dvojitou. Je to soukromá firma, která poprvé přenáší své náklady a starosti na klienta. A je to klient, který podruhé přenáší své náklady na své pracovníky. Je zřejmé, že je to ukrajinský pracovník, který stojí na pomyslném konci tohoto řetězce. Profituje na něm jak klient, tak i firma, která si zprostředkovaně přes klienta zajistí jeho práci.

Neochota český zaměstnavatelů zaměstnávat cizince je dána také náročností vyřízení zaměstnání pro cizince, protože na úřadu práce musí zaměstnavatel předložit následující: návrh pracovní smlouvy, která musí být písemná a jen na dobu určitou v rámci pracovního povolení, úředně ověřené potvrzení o zajištění ubytování pro cizince, způsob zajištění prostředků na cizincovu cestu zpět domů, úředně ověřené kopie registrace firmy (výpis z obchodního rejstříku, živnostenské oprávnění, zřizovací listinu, potvrzení o zřízení provozovny, apod.) a musí prokázat, jak řešil nedostatek pracovních sil a snažil se o obsazení volného místa občany České republiky.⁶⁷

Tím, že klienti kolikrát přebírají celou iniciativu v zařizování dílčích dokumentů, šetří tak lidem čas, který mohou věnovat vydělávání peněz.

Michal: *„Je to stres. Je to v květnu, koncem dubna, člověk už začíná sbírat doklady, oběhávat ty instituce, postávat ve frontách, tím pádem přicházím o čas.“*

Tolja: *„Oni [klienti] to dělají všechno, abys nemusel na ty úřady chodit, rozumíš? Abys tam nemusel stát ty týdny, protože v práci si toho můžeš vydělat víc. A takhle bys musel chodit dva týdny na úřad, všechny ty doklady, nic by se nevydělalo, nerozumíš tomu. Jsou takový lidi, který se tím zabývají, dáš jim peníze a oni to udělaj.“*

Takto se ironicky vyjádřil o situaci na cizinecké policii jeden můj informátor.

Michal: *„To by si tam musel bydlet, aby ti udělali vízum.“*

⁶⁶ Keller, Jan: Politika s ručením omezeným; Evropský literární klub, Praha 2001, str. 105

⁶⁷ Čížinský, Pavel: Jaké právní normy upravují zaměstnání cizinců?;
http://www.migraceonline.cz/clanky_f.shtml?x=173394, (7.7.2006)

Je těžko zjistitelnou otázkou, jak velká část z vyřizovaných dokumentů klientem je nezávislá na jeho tlacích na úředníky. Ukrajínští respondenti však mluvili o korupci úředníků klientem zcela otevřeně jako o běžné praxi. Tento stav berou jako něco samozřejmého. Následující ukázka je o kamarádovi mého informátora, kterému cizinecká policie zrušila vízum a on si zařídil nové přes mafiána (v tomto případě označuje slovo mafián klienta).

Ivan: *„Ted’ odjel dělat za Prahu, taky přes mafiána. Zrušili mu zaměstnanecké vízum, tak se sem nemohl dostat.“*

Tazatel: *„Takže mu neprodloužili zaměstnanecké vízum?“*

Ivan: *„No, musel vypadnouti, aby nedostal nežádaný, deportaci. Pak zařídil přes mafiána a zas dojel sem.“*

Tazatel: *„Takže už pak pracuje na černo?“*

Ivan: *„U mafiána?“*

Tazatel: *„Hm.“*

Ivan: *„Ne, doklady on zařídí.“*

Ne však všechny názory týkající se vyřizování dokumentů vyjadřovaly souhlas se spoluprací s klientem. Část mnou dotazovaných lidí si všechny dokumenty zařizuje raději sama. Dělá tak buď po negativní zkušenosti s klientem, a nebo je již v České republice delší dobu a ví, jak si potřebné dokumenty obstarat sám.

Vladimír: *„Nikomu nevěřím. Kdo jinej by se měl starat o mé doklady, než já sám?“*

Není to jen zájemce o práci, kdo vyhledává klienta, ale je to často právě klient, kdo vyhledává lidi. Klient své pracovníky kontaktuje často již na Ukrajině.⁶⁸ Migranti jeho služeb mohou vyhledat také až po příjezdu do České

⁶⁸ Workers were normally recruited through intermediaries of their own nationality who contacted them through informal networks, often within their own village or place of abode in Ukraine. The intermediary arranged the employment and accommodation for them and supervised them as a „work brigade“ as well as sorting out their problems if they got into trouble. Bedzir, Vasil: Migration from Ukraine to Central

republiky. Děje se tak většinou formou inzerátů, kontaktů od známých či vyhledáváním klientů na známých „meeting pointech“, což jsou již zavedená místa, kde se nabízí zprostředkování práce. Klienti se orientují na místa, kde je větší frekvence pohybů zahraničních zájemců o práci v ČR. Takovým místem jsou vlaková či autobusová nádraží, ale například i prostory cizinecké policie. Vyhledávání kontaktů je tedy ze strany klientů a zájemců o jejich služby oboustranné.

Práce a zařízení dokumentů není to jediné, co klienti nabízejí. Většina klientů pro své pracovníky zajišťuje i bydlení. Jedná se buď o byty, a nebo v případě větších klientů o celé ubytovny. Nejedná se však o nějaké komfortní bydlení.

Tazatel: *„Takže bydlíte všichni tady v tomhle domě?“*

Nataša: *„Jo, jo. Každý máme svůj pokoj. Tohle je náš obývací pokoj. A je to teď dobrý. Jsme spokojení. Bylo těžký, když nás tady bylo dvacet. To si umíte představit. Všude se bydlelo, kde kdo mohl.“*

Tolja: *„V bytě dva plus jedna nebo jeden plus jedna může takhle bydlět deset lidí. To je špatný. Ale takhle to bývá minimálně. Takhle to dělají ti menší klienti. Ti největší oni už mají víc bytů, víc ubytoven. Tam bydlí v jedné místnosti dva nebo tři chlapi.“*

Solidní klienti poskytují svým pracovníkům například i přepravu mezi Ukrajinou a Českou republikou nebo v situaci finanční tísně půjčují peníze.

Roman: *„Když potřebuješ peníze, tak pan XY ti půjčí svoje napřed. Kolik potřebuješ, zavoláš. Když máš nějaké problémy, když stavíš barák doma, tak řekneš panu XY a on ti svoje peníze půjčí. A za měsíc odrobíš a pak mu to vrátíš.“*

5.2.6. Výhody a nevýhody práce přes klienta

Tuto kapitolu uzavírám shrnutím výhod a nevýhod práce pod klientem. Opět využívám ukázek z provedených interview. Uvádím příklady, které výhody a nevýhody dobře demonstrují.

Nejprve k výhodám. Mnou dotazovaní lidé uváděli jako hlavní výhody práce pod klientem dvě zásadní věci. Jednoznačně se jedná o zprostředkování legální práce a pomoc se zařizováním k tomuto účelu potřebných dokumentů. Další pozitivně vnímané služby klientů jsou pro většinu z nich podstatné již mnohem méně. Mezi takovéto služby patří například zajištění ubytování nebo půjčování peněz v době finančního nedostatku.

Hlavní nevýhody klientského systému jsou spojovány s nelegální prací pod nesolidními klienty. Ještě před terénním výzkumem jsem si myslel, že jako hlavní nevýhodu budou lidi uvádět malé finanční ohodnocení. Ukázalo se ale, že mezi hlavní zmiňované nevýhody patřila absence zdravotního a sociálního pojištění, které bylo lidem přislíbeno, ale klient obojí za své pracovníky neplatil. Potom se stávaly případy, kdy zranění nebo nemocní lidé bez řádného zdravotního pojištění měli problémy s ošetřením. Toto je příklad, kdy člověka bez zdravotního pojištění v české nemocni neošetřili a ten se musel jet nechat ošetřit s vážným zraněním na Ukrajinu.

Tazatel: *„A myslíte si, že je lepší pracovat bez toho mafiána nebo je lepší pracovat s pomocí toho člověka, toho mafiána [klienta]?“*

Ivan: *„Hm, já myslím, že bez mafiána.“*

Tazatel: *„Že je lepší?“*

Ivan: *„Lepší. Protože oni nemají ani zdravotní pojištění. Potkal jsem v Brně z naší vesnice chlapa. On si propíchl nohu na stavbě. A v úterý jsme odjížděli, tak už noha byla oteklá a v nemocnici ho nevzali. Řekli mu, během tří dnů uříznou ti nohu. Jed' domů. Přes mafiána já myslím, aspoň tenkrát to bylo tak.“*

Velmi špatně je vnímaná i absence sociálního pojištění. Toto demonstruji případem, kdy jedna moje informátorka začala pracovat v České republice v roce 1996. První dva roky pracovala nelegálně bez sociálního pojištění. Od roku 1998 již pracovala legálně. Nyní by již do České republiky za prací jezdit

nechtěla, ale na druhou stranu zde dále pracuje, protože je jí líto skončit s prací před rokem 2008, kdy by jí vyvstal nárok na český důchod. Nyní lituje, že legálně nepracovala hned od začátku, jelikož desetiroční období potřebné na čerpání výhod ze sociálního pojištění by jí skončilo již v minulém roce, roce 2006.

Tazatel: *„A všechny doklady jste měla správně, legální?“*

Nataša: *„No, to bylo nelegální. Dva roky jsme neměly zdravotní.“*

Tazatel: *„Neplatil na vás zdravotní pojištění?“*

Nataša: *„Ne, nic. My neměly papíry. Potom, jak jsme tady dva roky pracovaly, vedoucí řekla, že nám udělají papíry, abysme měly zdravotní a na důchod. Ted' po prvním bysme měly hotovo, ale dva roky nám chybí, takže do roku 2008 musíme odpracovat, abysme měly deset roků. A pak uvidíme, jak to bude.“*

Mezi nevýhody patří celkové špatné pracovní zázemí. Nesolidní klient nutí lidi pracovat co nejdelší dobu, například dvě směny po sobě, či vyžaduje sto procentní pracovní účast.

Lena: *„Když jseš třeba nemocnej, tak zavoláš a řekneš, že nepřídeš. A tady? Já nemám právo být ani nemocná.“*

Tolja: *„A někteří klienti jsou takoví, že dneska například neřekneš, že nepřídeš zítra do práce [kvůli nemoci], tak přídeš pozítří a budeš mít pokutu od dvou do pěti tisíc korun, když neřekneš. Tak to platí u některých klientů. To je fakt špatně. Například ten člověk si vydělá dvanáct tisíc měsíčně a z toho zaplatí třeba dva nebo tři tisíce pokuty. To je špatně.“*

Jako nevýhoda práce pod klientem mi respondenti uváděli špatné finanční ohodnocení. Ale jak jsem již zmiňoval, toto nepatří mezi hlavní nevýhody. Je tomu také proto, že v dnešní době si klient nemůže dovolit nevyplácet mzdy nebo vyplácet méně peněz, než se dohodl s člověkem, protože by nepřestál konkurenční prostředí jiných klientů. Na finanční nedostatek si lidé příliš nestěžují také z toho důvodu, že i za těchto podmínek vydělávají zhruba třikrát,

čtyřikrát více než na Ukrajině. Rovněž v porovnání s finančním ohodnocením v minulosti mají v dnešní době více.

Ivan: „*[Lidé] Dostávají málo peněz. Musí pro něj furt pracovat.*“

Nataša: „*Ted' je lepší. Ted' je to lepší. Máme i prémie. A tehdy jsme neměli nic. To je nesrovnatelný. To je fakt. To je výhoda. Ted' je lepší, než to bylo. To nebylo nic.*“

5.2.7. Placení za služby klienta

Za všechny poskytované služby si klient účtuje určité procento z pracovníkova platu. Podle starších studií klient pracovníkům z jejich platu nechával zhruba jednu třetinu⁶⁹ až jednu polovinu.⁷⁰

Tazatel: „*Můžu se zeptat na finanční podmínky?*“

Nataša: „*Jídlo nám platil. Měly jsme každé den oběd. A ted' sami sobě platíme oběd. No, finančně co bylo? Dvacet pět korun na hodinu nám platil. Tak platil nám ženskéjm tady.*“

Tazatel: „*To bylo teda před zhruba deseti rokama.*“

Nataša: „*Jo, to tak bylo.*“

Ale podle mých zjištění v dnešní době lidé pracující pod klientem již nedostávají pouze třetinový zlomek z jejich vydělaných peněz. Suma se pohybuje spíše kolem jedné poloviny až dvou třetin.

Ivan: „*No, on jim dává plat, takže on jim strhne, protože on může brát za chlapa na stavbě přes sto dvacet korun na fakturu.*“

Tazatel: „*A kolik jim dává?*“

⁶⁹ Livinský, Oleksa, Rajčinec, Bohdan: Jak funguje klientský systém; in: Člověk v tísní – společnost při ČT: Za práci do Česka; http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=190078, (8.4.2007)

⁷⁰ Bedzir, Vasil: Migration from Ukraine to Central and Eastern Europe; in: Wallace, Claire, Stola, Dariusz: Patterns of migrations in Central Europe; Palgrave, New York 2001, str. 283

Ivan: „A kolik dává chlapům? To nevím. Dneska berou na stavbách sedmdesát, osmdesát korun. A mají zajištěnou ubytovnu přes mafiána a doklady.“

Procentuální část, kterou si klient nechává ze mzdy pracovníků, se asi mírně liší od klienta ke klientovi. Co se však ukázalo, že má pevně určenou cenu, jsou ceny pro zařízení dokumentů. Za zařízení pracovního povolení a pracovního víza si klienti podle mých informátorů nárokují pět set dolarů, což znamená v přepočtu zhruba deset až dvanáct tisíc korun.

Tazatel: „Kolik lidí platí?“

Tolja: „Říká se, že do deseti tisíc platí.“

Tazatel: „Zhruba deset tisíc, že jim zařídí legální pobyt i práci?“

Tolja: „Jo, i práci. Odpracují si měsíc za to a potom se pracuje celý rok.“

Tazatel: „Takže povolení k práci je to nejdůležitější?“

Andrej: „To je to nejdůležitější. Tady klienti, každý rok mu platíš 500 dolarů a on ti udělá.“

Tazatel: „Za 500 dolarů udělá povolení k pobytu?“

Andrej: „Jo a na rok vízum.“

Častou praktikou je rovněž zadržování posledního či posledních platů. Tímto se zde vytváří jasná závislost člověka na klientovi. Pracovníci jsou pak kolikrát více závislí na rozhodování svého klienta, než na rozhodování vlastním.

Lena: „On vyhrožoval, že my jsme nedostávali výplatu. Když jsem přišla z noční, tak on říkal, že musím jít zase do práce. Tak já jsem řikala, že tohle nezvládnou fyzicky ani psychicky, že nejsem, já nevím, nějaký kůň. Tak on říkal, že když se ti to nelíbí a nebudeš nás poslouchat, tak můžeš jet klidně zpátky na Ukrajinu. Tak já jsem prostě utekla. Já jsem sebrala věci a tím to všechno skončilo.“

5.2.8. Současné směry a trendy v klientském systému

Klientský systém zaměřený na zaměstnávání Ukrajinců v České republice se vyznačuje vysokou mírou flexibility. Klienti musí být schopni pružně reagovat na sebemenší změny ve strategiích migrantů a na změny českých zákonů, které se vztahují na migraci, zaměstnávání cizinců apod.

Bylo to hlavně poslední desetiletí dvacátého století, kdy řada klientů využívala nebo spíše lépe řečeno zneužívala nelegálního postavení ukrajinských migrantů v České republice. Převážně z této doby jsou známé případy klientova hrubého zacházení s jeho zaměstnanci, nevyplácení výplat, zastrásování a tak dále. Klient mohl využívat účinných mechanismů, jako například hrozba udání cizinecké policii a následné vyhoštění člověka pro ilegálnost pobytu, pomocí kterých dokázal udržovat nevýhodný stav těchto lidí. Ve smyslu klientského systému jako quasi-feudalismu⁷¹, klient disponoval téměř absolutistickou mocí.

Se zavedením vízové povinnosti mezi Ukrajinou a Českou republikou se však situace začala měnit. Zaměstnávat cizince bez legálních dokladů se klientům již nevyplácelo. České úřady začaly mít větší kontrolu nad pohybem ukrajinských občanů v zemi. Klienti začali více zaměstnávat Ukrajince legálními cestami a to na své firmy. Ve většině případů se jednalo o firmy zaměřené na stavební průmysl. Dalším využívaným způsobem se stalo zakládání zprostředkovatelských agentur specializovaných na zaměstnávání Ukrajinců.

Je zde viditelná snaha klientů posunout jejich aktivity co nejvíce legálním směrem, alespoň, co se týká legality zaměstnanců. Podle výpovědi mých informátorů, bychom dnes v České republice našli jen stěží klienta, který by měl zájem zaměstnávat Ukrajince nelegálními způsoby. Lidé říkali, že je sice těžší se nyní do České republiky dostat, ale současný stav, kdy vlastní dokumenty opravňující je k legální práci, jim vyhovuje.

Tolja: *„Ted' hodně klientů nechce nikoho bez dokladů. Takže musí být doklad.“*

Tazatel: *„Takže klienti ted' vyžadují právě lidi s dokladama?“*

⁷¹ Viz Černík, Jan: Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku; http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=218348, (13.5.2006)

Tolja: „S dokladama.“

Tazatel: „S legálním pobytem?“

Tolja: „Všechno. Když nemáš ty doklady, tak on ti je udělá a pak mu ty peníze musíš vrátit.“

Nataša: „Ale všichni lidi, co dělaj takhle u mafiána. Ted' mají sociální, zdravotní. Všechno mají, všechny papíry dělaj.“

Tazatel: „Takže v současné době drtivá většina lidí dělá legálně, protože jinak to nejde od roku 2000, kdy se zavedla víza?“

Nataša: „Nejde... Všechny papíry ted' vyřizují mafiáni.“

Tazatel: „Takže klienti, mafiáni, přešli od zaměstnávání na černo k legálnímu zaměstnávání?“

Nataša: „Jo, jo. Je to tak. Je to tak, fakt. To už ted' není, jak bývalo. Všechno dělaj legálně, protože by se s nimi nemohly firmy kontaktovat. Fakt nemohly. To je pravda.“

Posun do jednoznačně legální roviny se ale nedotkl všech aktivit klientů. Kde nelegální činnosti klientů dále pokračují, je podle dotazovaných lidí zejména spolupráce klientů s úřady. Aby klient mohl docílit legálního stavu svých zaměstnanců, stále využívá konexí z let minulých. Tématu korupce se budu věnovat ještě dále.

Domnívám se, že v současné době již není bezpodmínečně nutné pracovat v zaměstnaneckém statusu pouze pod klientem, jak tomu bylo většinou dříve. Klient už není jediná možnost, jak přijít k práci v České republice. Během posledních zhruba patnácti let se zde již vytvořila skupina Ukrajinců, která je schopná sehnat si práci i bez pomoci klienta. Myslím si, že klienti si toto uvědomují. Proto, aby klienti neztratili zájemce o jejich služby, snaží se nabízet již jen legální práci, která je migranty žádaná.

5.3. Práce na živnostenské listy

5.3.1. Živnost – možnost, jak legálně pracovat

Nedaří-li se ukrajinskému občanu docílit legálními způsoby na pobyt a práci v České republice, sahá většinou k pomoci klienta. Jak bylo napsáno níže, leckterí klienti dokáží obejít české zákony a pomocí svých praktik zajistit člověkem požadovanou službu. Snahou klienta je však z daného člověka mít určitý finanční profit. Různými mechanismy dokáže klient vytvořit jistou míru závislosti člověka na jeho službách. Výhodnost takového stavu je diskutabilní. Každý jedinec musí zvážit výhody a nevýhody spolupráce s klientem podle svých aktuálních potřeb a možností. Práce zprostředkovaná přes klienta není ale jedinou možností, jak v České republice pracovat. Nabízí se zde možnost podnikání, práce na živnostenský list. Této možnosti v posledních necelých deseti letech Ukrajinci hojně využívají. Zdálo by se, že práce na živnost je pouze legální záležitostí. Bohužel, je i tato práce někdy spojena s nelegálními aktivitami. Cílem této části je přiblížit strategie pohybu ukrajinských občanů mezi legálním a nelegálním světem živnostníků.

5.3.2. Historie práce na živnostenský list

Můžeme říci, že na přelomu dvacátého a jednadvacátého století definitivně končí období relativně snadné a českým státem nepříliš kontrolované pracovní migrace z Ukrajiny do České republiky. V roce 1999 byl přijat zákon číslo 326/1999 Sb., který výrazně zpřísnil vstupní a pobytový režim v České republice pro velkou část cizích státních příslušníků.⁷² O rok později vzniká ukrajinským občanům vízová povinnost při vstupu do České republiky. Český státní aparát má tak větší kontrolu nad pobytem ukrajinských občanů v zemi a účelem jejich pobytu. Postupná zvyšující se administrativní složitost získání

⁷² Červinka, Ondřej: Ukrajinská pracovní migrace v České republice: případová studie, in: Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 120

pracovního povolení a následného pracovního víza v určité míře přispělo ke zvětšujícímu se přesunu od zaměstnaneckého statusu k práci na živnostenský list či ke spoluúčasti člověka v právnické osobě.

Trend zvyšujícího se zájmu o práci na živnostenské povolení na konci dvacátého století je velmi dobře patrný z tabulek Českého statistického úřadu. Značně markantní navýšení počtu živnostenských oprávnění pro ukrajinské občany je viditelné v roce 1999, kdy bylo evidováno 19 347 platných živnostenských oprávnění. Oproti roku 1998, kdy bylo registrováno 9 800 platných živnostenských oprávnění, to je téměř dvojnásobné navýšení. Od roku 2000 do roku 2005, kdy statistiky uvádějí poslední záznamy, se počet živnostenských oprávnění pro Ukrajince ustálil na hodnotě přibližně 21 000.⁷³

Je vcelku pochopitelné, že s postupem času se vytvořila skupina Ukrajinců mající dostatečně vysoký finanční kapitál, zkušenosti a kontakty usnadňující podnikání v České republice. Snahou České republiky zvyšovat ekonomiku země pomocí podpory podnikatelům vznikla situace, kdy získání dlouhodobého pobytu za účelem práce není pro budoucí podnikatele z ciziny po administrativní stránce zdaleka natolik složité jako v případě zájemců o statut zaměstnance. Domnívám se, že pro některé Ukrajince je možnost snazšího obdržení dlouhodobého pobytu, hlavní důvod pro zakládání živností.

Due to the relatively long and complicated procedure of obtaining a work permit the majority of the economically active Ukrainians in the CR nowadays prefer a trade license, which is easier for them to obtain.⁷⁴

5.3.3. Pravidla práce na živnostenský list

Podle českých zákonů je v České republice možné podnikat buď jako fyzická osoba, tedy jako živnostník, což je upraveno především zákonem číslo 455/1991 Sb. o živnostenském podnikání, anebo prostřednictvím právnických

⁷³ Cizinci s platným živnostenským oprávněním podle státního občanství; 1998-2005 (stav k 31. 12.), www.czso.cz

⁷⁴ Ezzeddine-Lukšíková, Petra, Filipová, Pavlína, Kocourek, Jiří: Internal Restrictions on the Participation of the Vietnamese and Ukrainian Ethnic Groups on the Czech Labour Market; IOM, Praha 2006, str. 9, nepublikovaný rukopis

osob a obchodních společností, o čemž pojednává obchodní zákoník (zákon číslo 513/1991 Sb.).⁷⁵

Na podnikání a zakládání živností se nevztahují v podstatě žádné výjimečné regulace. Práva a povinnosti cizinců živnostníků a podnikatelů jsou formálně stejná jako práva a povinnosti českých občanů. Politika státu směřuje k podpoře podnikání a živností nejen kvůli ekonomickému rozvoji: podnikatelé a živnostníci jsou institucemi sociálního státu chráněni méně než zaměstnanci a tudíž neodčerpávají ze státní kasy tolik finančních prostředků. Pojištění si platí sami a podstupují větší rizika...⁷⁶

Vízum za účelem podnikání je oproti pracovnímu povolení pro cizince snazší získat, stačí doložit pouze prostředky k pobytu na území v požadované výši. Mnoho cizinců proto pracuje v České republice na živnostenské listy, ačkoli de facto vykonávají závislou činnost, která by měla být zaměstnáním (tzv. Schwarz-systém), což je zákonem o zaměstnanosti zakázáno. V případě odhalení pak cizinci i zaměstnavateli hrozí postihy za nelegální zaměstnávání cizinců.⁷⁷

Výhody snadnějšího přístupu na trh práce přes získání živnostenského povolení si velmi rychle všimli nejen sami ukrajinští občané se zájmem o práci v České republice, tak i různí klienti a soukromé firmy. Všichni mohou mít za určitých podmínek z tohoto stavu výhody. Bohužel, pro ukrajinské pracovníky daná strategie získání možnosti pracovat a pobývat v zemi legálně nese i mnohá negativa, a to mnohem větší než pro klienty a soukromé firmy, které ze spolupráce s živnostníky mají velký finanční zisk.

5.3.4. Negativa práce na živnostenský list

Pokud se danému jedinci povede získat živnostenské povolení, tak si tímto způsobem sice zajistí legální pobyt v České republice, ale tím jeho problémy nejsou ještě zdaleka všechny vyřešeny. Problémy pro takového člověka nemusí

⁷⁵ Pavel Čížinský: Zákony pro cizince – podnikatele; in: Člověk v tísni – společnost při ČT: Za prací do Česka; www.migraceonline.cz

⁷⁶ Nekorjak, Michal: Klientický systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky; in: Sociální studia, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, č. 1, Brno 2006, str. 93

⁷⁷ Pavel Čížinský: Zákony pro cizince – podnikatele; in: Člověk v tísni – společnost při ČT: Za prací do Česka; http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=190078, (8.4.2007)

ani nastat, pokud si sám zajistí dostatek práce. V případě, že si dostatek práce nesežene, vyhledávají poté často tyto lidi práci v kontraktech se soukromými firmami nebo firmami klientů. Ovšem zde mohou právě nastat problémy. Kde a co jsou ty problémy, které posouvají drobné ukrajinské živnostníky z legální do nelegální sféry podnikání? Abychom mohli lépe danou situaci pochopit, musíme si uvědomit, jaké podmínky vládou v současných firmách.

Díky stále se zvětšující konkurenci mezi českými firmami si současné soukromé firmy nemohou dovolit jakékoliv plýtvání financemi, časem, lidským kapitálem atd.

Proto každá jednotlivá firma, má-li vůbec zůstat konkurenceschopná v podmínkách vyostřujícího se globálního soutěžení, potřebuje zeštíhlet, zaměstnávat stále méně lidí, a to pokud možno na nestandardní pracovní úvazky, které s sebou nesou nižší mzdu.⁷⁸

Existují firmy, které pomocí ne zcela legálních praktik úmyslně profitují z často nelehké pozice ukrajinského živnostníka na českém trhu práce. Tyto firmy (ve většině případů se jedná o stavební firmy) zvyklé z minulých let na velké finanční profity z nelegálního zaměstnávání ukrajinských dělníků, tak v podstatě v tomto směru pokračují nadále.

Čeští zaměstnavatelé nadále najímají tyto pracovníky jako pracovní sílu, která se zpravidla najímá na práci načerno, přestože pracovníci mají náležitá povolení. Takto vzniká paradoxní situace, kdy zahraniční živnostníci chtějí fakturovat, aby mohli odevzdávat daňová přiznání s příjmem. Proti tomu stojí zaběhlá praxe a finanční motivace zaměstnavatelů pro najímání cizinců na práci na černo. Východiskem se stává „koupě faktur“ od českých zaměstnavatelů, aby mohl zahraniční pracovník odvádět daně českému státu a nebyla tak ohrožená legalita jeho pobytu.⁷⁹

V těchto případech se běžný ukrajinský živnostník ve snaze co nejvíce zlegalizovat své působení v České republice opět začíná dostávat působením okolních tlaků do nelegálních pozic. Situace se pro něj kolikrát může stát ještě hůře přijatelnější, než když pracoval v České republice „načerno“. Ačkoliv člověk vlastní všechny dokumenty opravňujícího pracovat legální cestou, je

⁷⁸ Keller, Jan: Politika s ručením omezeným; Evropský literární klub, Praha 2001, str. 113

⁷⁹ Černík, Jan: Migrační potenciál SSSR, Ukrajina, Moldavsko, Bělorusko, problematika ekonomické migrace; in Uhrek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 84

nucen pracovat ve velmi nevýhodném stavu. Opět je člověk závislý na vůli jiných lidí.

Bohužel, pro tyto živnostníky, se jedná o stejnou práci, ale za jiných podmínek. Jako živnostníci musejí státu odevzdávat formou daní pravidelně část peněz za vykonanou práci. Pokud by tak nečinili, stát by se celkem rychle postaral o zrušení živnostenského povolení. Soukromé firmy těmto živnostníkům, kteří ale fakticky pracují v postavení zaměstnanců, nemusí vlastně kromě odměny za smlouvanou práci platit nic. Firma nemusí platit zdravotní ani sociální pojištění. Tyto závazky přecházejí plně na živnostníka. V českém prostředí je tato strategie známá pod názvem „švarcsystém“, chceme-li schwarz system. „Švarcsystém“ je tedy stav, kdy firmy najímají lidi pracující na živnostenské listy místo toho, aby je přijaly do pracovního poměru.

Zaměstnavatelé se vyhýbají standardním formám zaměstnání, tedy práci na plný pracovní úvazek, na stabilním pracovišti a s možností plynulé a postupné kariéry. Neplnohodnotné formy práce jim umožňují šetřit na sociálním a zdravotním pojištění i na dalších dříve obvyklých výdajích.⁸⁰

Pro zaměstnavatele jsou především lákavé nízké náklady při nelegálním zaměstnávání zahraničních pracovníků. Kromě toho mohou cizince kdykoliv propustit, nemusí za něj platit pojištění ani nemají vůči nim žádné závazky.⁸¹ Zde si musíme uvědomit, že v případě najímání živnostníků jsou podmínky pro soukromé firmy v podstatě stejné.

Domnívám se, že v současné době zaběhlá praxe spolupráce soukromých firem s ukrajinskými živnostníky těmto firmám nadmíru vyhovuje. Firmy se tak mohou jak legálními, tak nelegálními („švarcsystém“) postupy zbavit některých zátěží brzdících chod a rozvoj firmy. „Švarcsystém“ ale rozhodně nepřidává samotným živnostníkům. „Švarcsystém“ je problémem celospolečenským, týká se jak ukrajinských živnostníků, tak i živnostníků českých.⁸² Obecnému trendu firem upřednostňujících posun od stálých zaměstnanců k subdodavatelům nikdo nezabrání, ostatně nejedná se o nic nelegálního. Důležité však je, aby

⁸⁰ Keller, Jan: Politika s ručením omezeným; Evropský literární klub, Praha 2001, str. 104

⁸¹ Šelepová, Pavla: Zahraniční pracovní migrace v ČR; diplomová práce, PF UK, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha 1998, str. 64

⁸² Mohlo by být zajímavé věnovat studii zaměřenou na srovnání „švarcsystému“ pro ukrajinské a pro české živnostníky.

český stát vyvinul takové prostředí, kde by nebylo možné mařit snahy o legální podnikání cizinců a tlačit je do nelegálních pozic.

5.4. Korupce

To, že je klient schopný zařídít nebo urychlit vystavení dokumentů, které potřebuje člověk k legálnímu pobytu a práci v České republice, je dáno v některých případech klientovými nelegálními postupy. Jak již bylo řečeno, úspěšný klient se zaběhlou firmou má dost často kontakty na lidi, kteří mají na starosti vyřizování dokumentů pro pracovníky ze zahraničí. Jedná se například o zaměstnance úřadů práce, policisty cizinecké a pohraniční policie.

Tazatel: *„Takže tohle [prodloužení víza] jste si museli zařizovat všechno sami osobně? Tohle za vás nikdo nedělal?“*

Roman: *„To sami, to nikdo za tebe nepujde. Musíš podpis. Ale jak potřebuješ, můžeš zavolat panu XY [klient], ten může sám to udělat. Když potřebuješ, tak může pan XY přijet, aby to rychlejší bylo. Ale musíš sám podepsat papíry.“*

Tazatel: *„Takže je tady možnost, že kdybyste to nějak nestíhali, že byste zavolali šéfovi a on by to nějak urychlil?“*

Roman: *„Urychlil by to.“*

Tazatel: *„Takže on už tam má nějaký svý kontakty na tý policii?“*

Roman: *„No jasně, no.“*

V současné době podle dotazovaných lidí korupce na úřadech spíše ubývá. Korupce přímo na úřadech existuje hlavně mezi klienty a úředníky. Pro běžného žadatele o určitý doklad je v podstatě nemožné podplatit úředníka bez jakékoliv dřívější známosti, a to ještě zvláště na úřadech, kde jsou otevřené kanceláře, či je v kanceláři více úředníků. Tato skutečnost samozřejmě nahrává klientům.

Tolja: *„Tohle [korumpování úředníků] většinou dělaj klienti víš? Voni je tam [úředníky na cizinecké policii] už všechny znaj. To je všechno zkorumpované, se říká. Ted', ted' už je toho podle mě míň, protože už většinou lidi dělaj hodně sami ty papíry víš? Lidi od těch klientů odchází. Ale jako fakt, možná kdysi, kdysi se to jelo ve velkym, já nevím jak ted'. Ted' já si myslím, že je to menší už. A nebo bud' sou víc opatrný, aby to nikdo neviděl. Ale jinak si myslím, že korupce je všude a ona nezmizí.“*

Paradoxní je vlastně důvod samotného uplácení úředníků. Zjednodušeně řečeno, klient se snaží zajistit pro své pracovníky legální doklady, činí tak ale způsobem nelegálním. Často se tak klient ubírá „machiavellistickou cestou“, kde účel světlí prostředky, což klientovo jednání staví mimo zákon.

Tazatel: *„A můžete říci něco o spolupráci klientů, popřípadě té mafie a jejich spolupráce s českými úřady? Na celnici, s cizineckou policií, s normální policií?“*

Andrej: *„Všechno maj podplacené. To všechno dělaj zákoně, ale jen oni platí, aby to šlo urychleně. Aby na to nemuseli čekat. Například já něco chci, nějaký doklad. A ten doklad se dělá dva týdny a on mu tam něco zaplatí a ten doklad je za tři dny. Takhle oni to dělaj, ale to je všechno podle zákona.“*

Kdo se svým jednáním někdy dostává za hranice legálnosti nejsou samozřejmě jenom klienti, jedná se i o samotné ukrajinské pracovníky. Ti dávají úplatky za vystavení dokumentů a občas i policistům. Podle respondentů je uplácení úředníků obvyklé hlavně na Ukrajině.

Tazatel: *„Potom, co se týká těch zbylých dokumentů, co jste zařizoval na Ukrajině, s tím jste neměl nějakých větších problémů? Že vám třeba nechtěli něco dát?“*

Tolja: *„To záleží od času a od peněz. Když například zaplatíš hezky peníze, tak to se udělá rychle. Všechno to se udělá rychle.“*

Tazatel: *„Teď jako myslíte nějakým úplatkem?“*

Tolja: *„Jo, úplatkem.“*

Tazatel: *„A zeptám se vás, dával jste úplatek kvůli urychlení toho víza nebo jiného dokumentu, abyste mohl přijet do Český republiky?“*

Tolja: *„Za urychlení víza jsem nedával žádný úplatek a za urychlení pasu dával jsem úplatek.“*

Tazatel: *„A můžu se zeptat, kolik to je?“*

Tolja: *„No, pas stojí tři a půl tisíce. A já jsem dával šest tisíc korun.“*

Tazatel: *„Šest tisíc korun po přepočtu?“*

Tolja: *„Jo. Aby to bylo urychleně, tak jsem to dostal o týden.“*

Dotazovaní lidé naznačovali nespokojenost s existencí úplatků. Na druhou stranu ale někdy sami systém korupce podporují. Někdy je pro ně ale velmi těžké rozhodnout se, zda úplatek dají nebo nedají. Raději zvolí cestu úplatku, než by riskovali například vyhoštění ze země či neudělení důležitého dokumentu, což by zásadně ovlivnilo jejich plány pro zlepšení životní situace. Dá se říci, že když má člověk nelegální status, snáze se dostane do situací, které jeho ilegalitu mohou ještě více prohloubit.

Vladimír: *„Jako i mě dvakrát chytla policie [při nelegálním pobytu v ČR].“*

Tazatel: *„Jo?“*

Vladimír: *„Prostě jsem se s nima domluvil, že jsem zaplatil pokutu, ale taky na černo, že jo. Tak nic na tom skrývat nebudeme že jo? Já jsem jako nikoho nepodplácel, kromě těch policajtů dvakrát.“*

Tazatel: *„Kvůli tomu pobytu?“*

Vladimír: *„No, no.“*

Tazatel: *„A můžeš mi říct, kolik chtěli? Jako jestli mi to můžeš říct jen tak pro představu?“*

Vladimír: *„Jednou jsem dal tisíc a druhýkrát taky tisíc.“*

Tazatel: *„To už je možná takovej ceník, že oni maj takovej černej ne?“*

Vladimír: *„Ale to bylo už dávno. To bylo před dvěma lety. Ne víc, tak čtyři tak. Ted' si myslim, že to bude určitě víc. A po druhé tobě řeknu, že oni tobě ... bojim no. Jako řeknu ti tak, když tě chytnou na nějakym místě, kde je míň lidí, tak...“*

Tazatel: *„Tak si řeknou?“*

Vladimír: *„Když tebe chytnou někde v centru nebo v metru, tak asi to nevemou.“*

Tazatel: *„Těžko.“*

Vladimír: *„Ale jako si myslim, že každý bych chtěl sobě do kapsy něco vzít normálně. Nic na tom skrývat nebudem.“*

5.5. Mafie

Jelikož jsem se s informátory bavil o jejich zkušenostech s pohybem v nelegálním světě migrace, dověděl jsem se nejen o nelégálních praktikách některých klientů, ale i o mafii. Jak se ukázalo, klientský systém má mnohdy přesah do struktur organizovaného zločinu, který je reprezentován mafii. Nebylo mým úmyslem se mafii zabývat dopodrobna, ale protože někteří z mých informátorů měli/mají s mafii zkušenost a měli potřebu o mafii mluvit, uvádím zde poznatky, které jsem se během těchto interview dověděl.

Podle výpovědí informátorů je na řadu klientů, kteří zaměstnávají lidi z Ukrajiny, napojená mafie. Z práce ukrajinských pracovníků tak profituje nejen klient, ale i samotná mafie. Mafie se prezentuje jako ochránce klienta a jeho zaměstnanců. Ochrana však není pouze jediná služba, kterou mafie nabízí. Mafie nabízí klientovi navíc služby charakteru ekonomicko-administrativního, kam patří půjčky, regulace konkurence a administrativní servis.⁸³

Mafie představuje v podstatě neoficiálně nejvyšší ilegální strukturu, která se snaží řídit a kontrolovat pracovní migraci. S trochou nadsázky tak můžeme říci, že mafie některým svým jednáním konkuruje části aparátu administrativy České republiky mající na starost oblast migrace. Mafie, stejně jako k tomu účelu zřízené orgány České republiky, se snaží kontrolovat pohyb migrantů a těžit z jejich pobytu, respektive práce, v České republice. V čem se však mafie a jednotlivé české instituce (jako je například cizinecká policie nebo úřady práce) od sebe rapidně odlišují, jsou způsoby, jakými dosahují svých cílů. Rozdíl je také i kupříkladu ve způsobu řešení jedincova prohřešku proti danému systému a nastavení výše následné sankce. Nezplatí-li ukrajinský podnikatel daně Českému státu, stihne jej jistě mírnější trest, než když si dovolí odmítnout zaplatit mafii za ochranu svého podnikání.

Nyní chci předložit několik ukázek z uskutečněných rozhovorů na téma mafie. Lidé, kteří mi o mafii vyprávěli, mluvili však jen a pouze o ochraně nabízené mafii a o placení peněz za tuto službu.⁸⁴ Je to ale pochopitelné,

⁸³ Nekorjak, Michal: Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky; in: Sociální studia, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, č. 1, Brno 2006, str. 103

⁸⁴ Mezi kriminálními aktivitami [mafie] jednoznačně převažuje násilná trestná činnost a „vybírání výpalného“, slangově známého jako *racketeering*. Objevuje se i zavádění *kryšy* – zločineckého patronátu. Nožina, Miroslav: Mezinárodní organizovaný zločin v České republice; Themis, Praha 2003, str. 86

protože jiné služby mafie, jako jsou již zmiňované půjčky, regulace konkurence či administrativní servis, jsou orientovány spíše na osoby klientů než na průměrného ukrajinského pracovníka a ochrana mafie se naopak teoreticky vztahuje na každého. Toto mi o placení mafii za její ochranu sdělil jeden můj informátor.

Tolja: „Každý klient musí platit mafii. Za jednoho člověka musí platit tisíc korun, od pěti set do tisíce korun. Záleží na tom, kolik lidí má. Když má například od deseti lidí výš, tak platí od pěti set korun níž. Když má například od jednoho do deseti, tak platí tisícovku. A když například pracuješ bez klienta, tak můžeš i sám platit mafii například pět set korun. Každý měsíc budeš platit pět set a ona tě bude chránit od jiné mafie.“

Na tomto místě si nemůžu dovolit neukázat popis situace, kdy česká policie kontroluje řádnost dokumentů ukrajinských dělníků na ubytovnách. Zarážející na tomto případě je především skutečnost „obligátní tisícikoruny“, kterou si policisté nelegálně nárokují od lidí, kteří nemají dokumenty v pořádku. V poslední větě této ukázky je správně poukazováno na fakt, že vyděrači za stejné peníze jsou schopni poskytnout alespoň minimální, i když často dosti diskutabilní, protislužbu ve formě ochrany.

Policista a můj informátor pan V. mi za přitakávání svých kolegů také vyprávěli o pravidelném vybírání úplatků na ubytovnách ze strany některých policistů. Kontrolují prý migranty jednou měsíčně a od těch, kteří nemají v pořádku veškeré dokumenty vybírají, mezi migranty snad již obligátní, tisícikorunu. Na rozdíl od ukrajinských vyděračů je ale od ostatních kolegů policistů či českých úřadů nijak neochráněni.⁸⁵

Co to ale vlastně znamená ochrana mafie?⁸⁶ Ochrana mafie by se dala rozdělit v zásadě na dva druhy. Prvním typem je ochrana skutečná a druhým typem ochrana vynucená. Do prvního typu spadá ochrana například před

⁸⁵ Červinka, Ondřej: Ukrajinská pracovní migrace v České republice: případová studie, in: Uherek, Zdeněk (ed.): Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, str. 155

⁸⁶ Protection is money paid on a regular basis to an organized crime group to „protect“ the individual or business from other criminals. Lunde, Paul: Organized Crime, An Inside Guide to the World's Most Successful Industry; Dorling Kindersley, Londýn 2004, str. 38

zlodějskými bandami nebo před neseriózním chováním klienta. Zde předkládám příklad možného způsobu řešení problému, kdy klient nechce vyplácet lidem mzdy. Toto je odpověď na to, jak se může taková situace řešit za pomoci mafie.

Tolja: *„Lidi mu vyhrožujou [klientovi]. Můžou zaplatit mafii a mafie jim to od něj dá. Například klient dluží člověku dvacet tisíc, tak se člověk dohodne s mafii, že mu uzme těch dvacet tisíc. Deset tisíc bude vaše a deset tisíc dejte mě. Je to na půlku.“*

Druhý typ ochrany, ochrana vynucená, má však pro mafii mnohem větší význam. Představíme-li si velkého klienta zaměstnávajícího kolem pěti set lidí, který pravidelně platí za ochranu své firmy a zaměstnanců, může takovýto klient ročně vyplatit mafii přibližně tři miliony korun za předpokladu měsíčního poplatku pět set korun za každého zaměstnávaného člověka. Dá se tedy předpokládat, že vybrané peníze za vynucenou ochranu se dají počítat v řádu desítek či sta milionů českých korun pro každou mafiánskou brigádu. Rozhodně však nechci tvrdit, že každý Ukrajinec v České republice pracuje pod mafii.

Stejně jako pravidla klientského systému, tak i pravidla mafie se nevztahují na každého zcela stejně. Systém placení za ochranu mafie dovoluje i výjimky. Během rozhovorů jsem se setkal s dvěma bratry, kteří mi sdělili, jak je možné se z dosahu mafie vyvázat. Je potřeba mít v řadách mafie buďto člena rodiny a nebo svého známého.

Andrej: *„My máme jednoho bratrance mafiána, tak mi mu nemusíme platit. A máme známí. Protože jsme jako rodina. A ještě máme známé chlapy z Ruska, Čečenska.“*

Peníze z vynucené ochrany jsou pro mafii bez pochyb důležitým finančním zdrojem a je jisté v jejich zájmu stále tento způsob obživy udržovat a nijak jej nenarušovat. Uvádím zde úryvek z rozhovoru na toto téma.

Tolja: *„A teďka maj všechno pod kontrolou ty velký mafie. Oni nedávaj okrádat lidi. Co je pro něj zaměstnanec? Co oni si na tom vydělaj? Nic si na tom nevydělaj. Tak oni se dohodnou s klientem a když on jim normálně platí, tak*

nebudeš mít žádné problémy. A to je v pohodě. Protože ty bys jim ani například nemusel platit, ale policie v České republice, na Ukrajině nebo v Rusku, tak tě policie neochrání. Ona to nebude stíhat.“

Tazatel: „Takže má to i své výhody, když pracujete pod mafií?“

Tolja: „Jo.“

Tazatel: „A hlavní důvod, to je ta ochrana?“

Tolja: „Jo.“

Tazatel: „A ochrana před čím?“

Tolja: „Před jinou mafií.“

Tazatel: „Před jinou mafií, hm.“

Tolja: „Protože oni to mají dohodnutý. Například rozdělí Českou republiku na čtyři, osm nebo šestnáct půlek a každá půlka má svoji mafií. Když například pojedu Plzeň, Karlovy Vary, tam je jiná mafie. Pojedu do Ukrajiny, do Ruska nebo do Maďarska, tam je jiná mafie, kamkoliv. A oni mají mezi sebou všechno dohodnuté.“

Tazatel: „Je taková nepsaná dohoda?“

Tolja: „Jo. Oni s tím nemají žádné problémy. Každý má svoji půlku. Každý si drží svojí půlku. Každý musí mít na své půlce klídek, že by neměli problémy, že by si mohli žít v míru dohromady.“

Nyní uvedu příklad vzorového názoru na působení mafie mezi ukrajinskými migranty. Zajímavé na této výpovědi je přijímané smíření se s existencí mafie a jejími praktikami v životě lidí obsažené v ambivalentním tvrzení typu: Mafie nás neokrádá, ale musíme jí platit.

Tolja: „Mafie neokrádá takový lidi jako my pracovníci. Ona jich neokrádá. Ona jen může přijít a zeptat se, pro koho pracuješ? Kterej je mafián, kterej tě chrání? Když tě například nikdo nechrání, tak oni ti nabídnou svoji ochranu. Musel bych jim platit, rozumíš?“

Ptal jsem se respondentů, co by se stalo s lidmi, kteří by se nechtěli podřídit vůli mafie?

Andrej: *„To by se mohlo stát něco hrozného. Furt by tě otravovali. Mohli by tě zabít, pobít, okrádat.“*

Dalším řešením, které mafie prý praktikuje, je zadržení lidí a pomocí zničení dokumentů a následného udání na českou cizineckou policii se postarají o jejich úřední deportaci zpět na Ukrajinu. Tímto způsobem tak uzavřou jedinci možnost legálního vstupu do České republiky na několik roků dopředu, což člověka potřebujícího vydělat peníze pro sebe či svou rodinu za každou cenu rovněž odrazuje od vzepření se mafii.

Tolja: *„Oni je pak chytají a odešlou je zpátky na Ukrajinu. Roztrhnou jim pas a odešlou je na Ukrajinu.“*

Zastrašující mechanismy mafie působí na své okolí až příliš přesvědčivě, než aby se jedinec odvážil tomuto celému systému postavit. Jak mi sdělila jedna moje informátorka, člověk nemá mnohdy takovou moc, aby se síti mafie vyhnul.

Lena: *„Ty přijedeš a oni už tady na tebe čekají takový chlapi a jak ty seš uplně prostý člověk, tady nikoho nemáš, no, je to prostě mafie. No, proti nim nepujdeš. Já vim, že bych si mohla stěžovat někde na policii, ale zase, můj život je dražší.“*

6. Závěr

Stěžejním záměrem rozhovorů bylo zjistit, jaké postupy využívají ukrajinští ekonomičtí migranti k uskutečnění jejich pobytu a práce v České republice. Zda postupují legálními způsoby ve smyslu právních zákonů nebo zda využívají i nelegálních možností k dosažení svých cílů. Z výpovědí respondentů jsem zjistil, že se často jedná o průnik legálních i nelegálních postupů.

Strategie migrantů jsou závislé na několika hlavních faktorech. Z výzkumu analyzovaných dat mi vyšlo, že mezi nejdůležitější faktory ovlivňující jednání ukrajinských ekonomických migrantů v České republice patří:

- aktuální státem definovaný legální či nelegální status člověka
- migrační politika státu
- finanční stav člověka
- spolupráce s klientem, zaměstnavatelem
- celkové potřeby člověka
- zkušenosti člověka

Budoucí jednání člověka závisí ve velké míře na jeho pozici, která je definována českým zákonem. Člověk, který v České republice pobývá a pracuje od začátku legální cestou, se k nelegálním praktikám většinou nedostane. Splňuje-li ze začátku státem dané požadavky pro umožnění legálního pobytu a práce, tak většinou tento člověk tyto požadavky splňuje i v budoucnosti. Tím pádem se jeho aktivity pohybují v zákony vymezeném prostoru legality.

Pokud člověk nedosahuje na legální pobyt či práci v České republice, a přesto zde žije a pracuje, tak již z podstaty dané situace musí část jeho chování stát mimo zákon. Aktivity těchto lidí jsou shrnuty níže.

Zda má člověk právo dosáhnout na legální pobyt a práci v České republice je spjato s nastavením migrační politiky státu. Zákony upravující podmínky pro migraci do České republiky se však v čase mění a to někdy zvlášť významně. Nejzásadnější taková změna zákonů přišla v půlce roku 2000, kdy byla zavedena vízová povinnost mezi Ukrajinou a Českou republikou. Toto období dalo popud ke vzniku novým strategiím chování a ukončilo strategie používané do této doby.

Ještě před zavedením vízové povinnosti, v devadesátých letech dvacátého století, bylo velmi rozšířenou a používanou praktikou dostání se do země jako turista. Tento legální způsob přicestování na turistický vaucher se posléze proměnil v nelegální pobyt. Lidé, takto pobývající v České republice pracovali bez pracovního povolení – „načerno“.

Takto lidé jednali, když nedosáhli na legální pobyt a práci a nebo když cíleně chtěli touto nelegální cestou vydělat více peněz. Nemuseli investovat finance do pořizování dokumentů, neplatili daně. Pokud nepracovali přes klienta, tak si mohli vydělat poměrně hodně peněz. Nevýhodou ale takové situace byla práce bez sociálního a zdravotního pojištění. Při chycení státními orgány jim hrozily sankce jako pokuty nebo vyhoštění ze země. Rovněž mohli být díky svému nelegálnímu statusu vydírání či jinak omezováni formami organizovaného zločinu (mafie profitující z nelegální migrace).

Velmi rozšířenou strategií, jak se dostat s nelegálním statutem k práci, bylo využívání klientů. Klienti byli schopni zaměstnávat lidi bez potřebných dokumentů (povolení k pobytu, pracovní povolení), anebo jim byli schopni tyto dokumenty zařídit. Výhodou práce pod klientem byla již zmiňovaná možnost práce, zařízení dokumentů, které by si člověk nedokázal obstarat, ale i například zajištění bydlení, půjčování peněz či zajištění transportu mezi Ukrajinou a Českou republikou.

Když člověk pracoval u klienta, mohl se setkat i s následujícími nevýhodami klientského systému. Klient za člověka nemusel platit sociální a zdravotní pojištění. Mohl mu platit jen velmi malé peníze, a nebo mu neplatit vůbec. Klient také mohl nutit lidi, aby pracovali v nevyhovujících podmínkách, či po nich chtěl, aby dělali dvě směny za sebou.

Podle mých informátorů byly nekalé praktiky klientů obvyklé hlavně v minulosti. Nesolidní klienti postupně mizeli, protože nedokázali konkurovat lepším klientům. Se zavedením vízové povinnosti mezi Ukrajinou a Českou republikou se začaly měnit i některé služby a praktiky klientů. Klienti se začali více orientovat na zprostředkování legální práce. Tím, že dokázali/dokáží obstarat pracovní povolení, stávají se jejich služby pro ukrajinské ekonomické migranty opět atraktivní.

Díky tomu, že současné firmy se snaží o co největší redukci svých zaměstnanců, čehož dosahují najímáním pracovníků jen na konkrétní účely,

umožňují klientům nadále pokračovat se zaměstnáváním pracovníků z ciziny. Pro cizince je velmi těžké dostat se do zaměstnaneckého poměru k takovýmto firmám. Proto ukrajinští zájemci o práci vyhledávají klienty, kteří jim zajistí práci v těchto firmách zprostředkovaně přes svoje firmy. Systém je nastaven tak, že pokud chce Ukrajinec pracovat, musí tak často činit přes klienta. Slovy jednoho informátora:

Lena: *„No, když přijedeš sem do Čech, tak prostě jsou tady ti klienti. Zařídí ti práci. Na výběr moc nemáš. Prostě ti řekne, že pracuješ tam.“*

Myslím si, že důvody proč si někteří klienti dovolují své pracovníky okrádat, je dáno i tím, že ze strany postižených pracovníků je někdy příliš malá tendence starat se o aktivity klienta. Jistá míra pasivity zúčastněných lidí rozhodně nahrává udržování klientského systému.

Tolja: *„Například, já jsem klient, беру tebe do práce. Ty budeš mít na hodinu tolik a tolik, ale ty nemusíš vědět, kolik já mám. To je má věc, jak se domluvim s majitelem nebo u koho budeš pracovat.“*

Pasivita není ale rozhodně hlavní důvod, proč si někteří klienti troufají lidi okrádat, či je jinak omezovat. Hlavním důvodem je většinou fakt, že lidé nemají jinou možnost, jinou příležitost, jak sehnat práci. Pro ekonomické migranty je nejdůležitější vydělávat. Na vydělaných penězích není kolikrát závislý jenom samotný pracovník, ale někdy například i celá jeho rodina, která z těchto peněz na Ukrajině žije. Potom se nemůžeme příliš divit, že se tito lidé nechávají nesolidními klienty utlačovat. Musí si udržet práci i za cenu nějakých ústupků.

Jak uváděli dotazovaní lidé, klienti mají zvláště v některých odvětvích monopol na zaměstnávání cizinců. Jedná se především o nejvyhledávanější sektor stavebního průmyslu. Člověk, který chce ve stavebnictví pracovat se spolupráce s klientem jen těžko vyhne. Tím se klientovy služby stávají do jisté míry nevyhnutelné a tím pádem i potřebné. Potom již jen záleží na tom, zda si člověk vybere klienta poctivého nebo nepoctivého. Od toho se také odvíjejí i další legální či nelegální aktivity cizince.

Klientský systém je očima dotazovaných lidí vnímán jako něco v českém prostředí zcela samozřejmého, hluboce zakořeněného do českého hospodářství. Názory na klientský systém jako na celek jsou nejednoznačné. Lidé hodnotí klientský systém podle své zkušenosti s konkrétním klientem. Některým lidem jejich klient pomohl z nelegálního postavení, naopak jiní lidé mají s klientem zkušenosti negativní.

Ze sebraných informací o spolupráci migrantů s klienty jsem vytvořil seznam situací a stavů migrantů, kteří vyhledávají služby klientů nejvíce.

- Migrant vyhledává služeb klienta nejvíce při první cestě za prací do ČR.
- Služby klienta vyhledává více migrant, který v ČR nikoho nezná.
- O služby klienta má zájem migrant, který chce mít status zaměstnance.
- Služeb klienta vyhledává migrant, který hodlá v ČR pracovat jen kratší dobu (sezónní práce)
- Práce pod klientem je mnohdy jediné řešení pro migranta, který nedisponuje pracovním povolením

Dalším možným způsobem, jak pracovat v České republice, je zařídit si živnost. V porovnání s pracovním povolením je pro cizince v současné době mnohem snazší získat vízum za účelem podnikání. Toto je samozřejmě legální a hojně využívaný způsob, jak se snáze dostat na český trh práce, bohužel i v tomto případě se někdy dostávají ukrajinští živnostníci do nelegálního prostředí.

Tímto prostředím je „švarcsystém“. Živnostník, ač s legálním povolením, je prostředím firem tlačěn do práce zaměstnance, což český zákon jasně zakazuje. Firmy tímto způsobem šetří náklady na zaměstnance a provoz firmy. Je opět na člověku, jak situaci zváží. Zda je pro něj ještě přínosné, aby takto dále pokračoval, a nebo firmu opustil. Myslím si, že jeho rozhodnutí je více svobodnější, než rozhodnutí zaměstnance. Legální zaměstnanec má pracovní povolení vypsané jen a pouze na práci u konkrétního zaměstnavatele, což jej k němu pevně váže.

Zda se ukrajinský ekonomický migrant rozhodne pro legální nebo nelegální prostředí, vychází do velké míry z příčiny jeho odchodu z Ukrajiny do České republiky a tím je vydělat peníze. Pro řadu lidí je výdělek skutečně existenční záležitostí. Tomuto cíli se snaží podřídit všechno, proto se někdy dostávají do nelegálního prostředí, ačkoliv sami přiznávají, že je to chyba. Jinak to ale prostě někdy nejde.

Lena: *„Každý den musíš myslet, jak budeš bojovat. A furt musíš jít dopředu. Já říkám, že Češi to prostě nemůžou úplně pochopit.“*

7. Literatura:

Berger, Peter L., Luckmann, Thomas: Sociální konstrukce reality, Pojednání o sociologii vědění; Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1999

Bořkovec, Matouš: Ukrajinské pohledy na migraci (výstup z debaty); <http://www.migraceonline.cz/index.shtml?x=1994731>, (28.4.2007)

Černík, Jan: Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku; http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=218348, (13.5.2006)

Čižinský, Pavel: Sankce vůči nelegálně zaměstnaným cizincům; http://www.migraceonline.cz/clanky_f.shtml?x=173488, (27.1.2007)

Čižinský, Pavel: Jaké právní normy upravují zaměstnání cizinců?; http://www.migraceonline.cz/clanky_f.shtml?x=173394, (7.7.2006)

Člověk v tísní – společnost při České televizi: Za prací do Česka; http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=190078, (8.4.2007)

Drbohlav, Dušan, Janská, Eva, Šelepová, Pavla: Ukrajinská komunita v České republice (Výsledky dotazníkového šetření); http://www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=130053, (17.3.2007)

Drbohlav, Dušan, Ezzeddine-Lukšíková, Petra: Výzkumná zpráva: Integrace cizinců v ČR, Studie arménské, vietnamské a ukrajinské komunity v Praze a Středočeském kraji; IOM, Praha 2004

Ezzeddine-Lukšíková, Petra, Filipová, Pavlína, Kocourek, Jiří: Internal Restrictions on the Participation of the Vietnamese and Ukrainian Ethnic Groups on the Czech Labour Market; IOM, Praha 2006, nepublikovaný rukopis

Fedyuk, Olena: Ukrajínští pracovní migranti: pohled prizmatem stereotypů; http://www.migraceonline.cz/clanky_f.shtml?x=1822493, (19.4.2007)

Havlíková, Jana: Finanční odměna pro participanty výzkumu a její implikace pro výzkumný vztah; in: Biograf, č. 35, Praha 2004, str. 97-103

Horáková, Milada, Drbohlav, Dušan: Mezinárodní migrace pracovních sil a Česká republika se zvláštním zaměřením na pracovní migraci Ukrajinců; in: Demografie, ročník 40, č. 1, Praha 1998, str. 27-38

Horáková, Milada, Macounová, Ivana: Mezinárodní pracovní migrace v ČR; VÚPSV, Praha 2006

Ivan Gabal Analysis & Consulting: Potírání obchodu s lidmi v ČR a možnosti optimalizace bezpečnostní politiky státu;
http://www.mvcz.cz/zpravy/2006/obchod_lidi.html, (8.2.2007)

Keller, Jan: Úvod do sociologie; Sociologické nakladatelství, Praha 1995

Keller, Jan: Politika s ručením omezeným; Evropský literární klub, Praha 2001

Kintlová, Petra, Popela, Jaroslav: Zpráva o průběhu pozorování ve veřejných prostorech cizinecké policie – Praha Žižkov; FHS UK, Praha 2004, nepublikováno

Livínský, Oleksa, Kočík, René: Výnosné povolání - obchodníci s prací;
http://www.ukrajinci.cz/index.php?l=cz&ids=3&idsub=1&id_data=43&id_porohy=24&view=, (4.12.2005)

Leontiyeva, Yana: Ukrajinci v ČR;
<http://www.socioweb.cz/index.php3?disp=aktuality&shw=200&lst=106>, (9.1.2007)

Leontiyeva, Yana, Ezzeddine-Lukšíková, Petra, Hirt, Tomáš, Jakoubek, Marek, Kocourek, Jiří, Pažejová, Lucia: Menšinová problematika v ČR: Komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci, Romové); Sociologický ústav AV ČR, Praha 2006, studie je v tisku

Lunde, Paul: Organized Crime, An Inside Guide to the World's Most Successful Industry; Dorling Kindersley, Londýn 2004

Marques, Jose Carlos, Góis, Pedro: Ukrajinská migrace do Portugalska. Jak se z ničeho zrodila jedna ze tří největších skupin přistěhovalců; MKC Praha, leden 2007, http://www.migraceonline.cz/novinky_f.shtml?x=1956110, (20.3.2007)

Matoušek, Petr: Výzkumník v nebezpečném prostředí; <http://biograf.institut.cz/clanky/clanek.pp?clanek=v3504>, (5.1.2006)

Nekorjak, Michal: Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky; in: Sociální studia, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, č.1, Brno 2006

Nekorjak, Michal: Úvahy nad neregulérní migrací se zaměřením na ukrajinskou migraci v Česku; http://www.migraceonline.cz/novinky_f.shtml?x=1998799, (3.5.2007)

Nožina, Miroslav: Mezinárodní organizovaný zločin v ČR; Themis, Praha 2003

Silverman, David (ed.): Qualitative Research, Theory, Method and Practise; Sage, Londýn 1997

Šelepová, Pavla: Zahraniční pracovní migrace v ČR; diplomová práce, PF UK, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha 1998

Uherek, Zdeněk, Weinerová, Renata, Plochová, Kateřina, Valášková, Naďa, Černík, Jan, Červinka, Ondřej, Mušinka, Mikuláš: Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu; Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004

Wallace, Claire, Stola, Dariusz: Patterns of migrations in Central Europe; Palgrave, New York 2001

<http://www.cizinci.cz>

<http://www.czso.cz>

<http://www.mvcr.cz>

<http://www.mfa.gov.ua/czechia/czech/1653.htm>, (11.4.2007)

8. Příloha

8.1. Informace o informátorech

Jména jsou pozměněna.

Jméno (změněno)	Věk a délka pobytu v ČR	vzdělání	Pracovní status	Oblast na Ukrajině, z které pochází	Osobní zkušenost s prací „načerno“
Vladimír	35/6	střední	živnostník	Zakarpatsko	ano
Nataša	58/11	vyučena	zaměstnanec	Zakarpatsko	ano
Ivan	55/11	vyučen	zaměstnanec	Zakarpatsko	ano
Tolja	22/4	vysoké	živnostník	Centrální část	ano
Andrej	20/1	vysoké	zaměstnanec	Centrální část	ne
Lena	27/4	vysoké	zaměstnanec	Centrální část	ano
Roman	38/5	vyučen	zaměstnanec	Zakarpatsko	ne
Michal	23/1	vyučen	zaměstnanec	Zakarpatsko	ne

8.2. „Guide“ list

Osobní historie dotazovaného

jméno, věk, země původu, město, vzdělání, rodina, rodinný stav

Rozhodnutí, důvody a realizace odjezdu do ČR

Co byl důvod Vašeho odjezdu do ČR?

Kdy jste se poprvé rozhodl, že pojedete pracovat do ČR?

Proč jste si vybral právě ČR? Podle čeho jste si ČR vybral?

Co všechno jste musel před odjezdem do ČR na Ukrajině zařídit (dokumenty, pas, vízum/typ víza, pracovní povolení, sehnání práce/zaměstnavatele, zdravotní pojištění, ubytování, kontakty)?

Měl jste nějaké problémy s vyřizováním cestovních a jiných dokumentů potřebných pro pobyt a práci v ČR?

Jak jste si vybral práci v ČR?

Zajistil jste si práci ještě před tím než jste odjel do ČR nebo jste práci hledal až po příjezdu do ČR?

Radil jste se s někým ohledně Vašeho odjezdu do ČR?

Znal jste někoho v ČR před Vaším příjezdem do ČR?

Kdo to byl?

Kdo všechno Vám s odjezdem do ČR pomáhal (zařizování dokumentů, shánění práce...)?

Kdo to byl (rodina, kamarád, klient, pracovní agentura...)?

Našel si Vás tento člověk sám nebo jste ho vyhledal Vy?

Chtěl za tuto pomoc nějaké peníze?

Za jakých podmínek Vám pomáhal?

Byl jste s jeho pomocí/slужbami spokojen?

Litoval jste někdy v budoucnu, že jste s tímto člověkem spolupracoval/že Vám pomáhal?

Jak dlouho jste s tímto člověkem byl v kontaktu?

Na jak dlouho jste plánoval, že zůstanete v ČR?

Pobyt v ČR

Kdy jste poprvé přijel do ČR?

Měl jste pracovní vízum?

Kolikrát jste dohromady navštívil ČR?

Jak dlouho jste v ČR (dohromady, jaké intervaly)?

Odjel jste do ČR sám nebo s někým?

Kde a co jste dělal po příjezdu do ČR?

Jak často se vracíte na Ukrajinu?

Co děláte, když jste na Ukrajině? Pracujete tam?

Práce

Jak jste si sehnal práci?

Pomáhal Vám někdo najít práci?

Měl jste pracovní povolení?

Měl jste nějaké problémy se získáním práce?

Měl jste problémy s českými úředníky (úřad práce)?

Pracoval jste vždy legálně s povolením k práci?

Můžete popsat Vaší pracovní historii v ČR?

Kde jste všude pracoval (státní firma, pod soukromníkem, podniká)? Zkušenosti (negativa/positiva).

Jak jste chtěl v ČR pracovat? Legálně na pracovní povolení nebo bez něj? Čím toto rozhodnutí bylo ovlivněno?

Je pro Vás výhodnější pracovat legálně na pracovní vízum a povolení k práci nebo je pro Vás výhodnější práce bez povolení k práci?

Pracoval jste někdy pod klientem/zprostředkovatelem práce/pracovní agenturou?

Jak jste se dostal k práci pod klientem?

Jaké máte zkušenosti s prací pod klientem?

Kdo je podle vás klient? Jak se pozná? Jaké služby nabízí?

Úřady

Jaké zkušenosti máte s českými úřady?

Jaké úřady jste navštívil?

Byl jste s nimi spokojený (positiva/negativa)?

Co jste postrádal?

Vyšli Vám úředníci vždy vstříc?

Do jaké míry omezují české úřady Váš pobyt a práci v ČR?

Pomáhal Vám někdo s vyřizováním dokumentů na českých úřadech (úřad práce, cizinecká policie..)?

Kdo to byl?

Zkušenosti (pozitiva/negativa)?

Obešel byste se bez jeho služeb?

Vyhledal jste tohoto člověka Vy sám nebo našel on Vás?

Co chtěl tento člověk za své služby?

Je s tímto člověkem stále v kontaktu?

Jakým způsobem ovlivnila spolupráce s tímto člověkem jeho pobyt a práci v ČR?

Platil jste někdy Vy nebo Váš klient úředníkům za jejich služby (úplatky)?

Bydlení

Jak jste získal svoje první bydlení?

Za jakých to bylo podmínek?

Pomáhal Vám někdo sehnat bydlení?

Kdo to byl?

Našel jste tohoto člověka sám nebo našel on Vás?

Co za to chtěl?

Zkušenosti s jeho službami (negativa/pozitiva)?

Můžete pohovořit o historii Vašeho bydlení?

Jak byste chtěl v ČR ideálně bydlet?

Co postrádáte na Vašem bydlení?

Klientský systém

Kdo vám po příjezdu do ČR nejvíce pomáhal?

Zařizujete si všechno (dokumenty...) Vy sám osobně nebo využíváte i služeb tzv. klienta?

Byl jste od začátku Vašeho pobytu v ČR schopen zařídit si sám veškeré potřebné věci pro pobyt a práci v ČR?

Myslíte si, že jsou věci, které nejdou zařídit bez pomoci klienta? Jaké to jsou?

Můžete si vyřídit všechny potřebné věci pro pobyt a práci v ČR nyní sám?
Je pro Vás výhodnější, zařizovat si všechny věci sám nebo je pro Vás lepší využívat klienta?

Máte jakoukoliv zkušenost s klientem?

Kdo to byl (národnost..)?

Jak, kdy a za jakých podmínek jste pro něj pracoval?

Jaké máte z této spolupráce zkušenosti, pocity?

Jaký jste měl/máte vztah s klientem?

Máte zkušenost s více klienty?

Co Vás vedlo ke spolupráci s klienty?

Jaké služby Vám klient zajišťoval?

Co za tyto služby chtěl?

Proč jste pracoval pod klientem?

Byl to Váš nápad spolupracovat s klientem?

Co si celkově myslíte o klientském systému (klady a zápory)? Zkušenosti jiných lidí?

Jak ovlivnila Váš život spolupráce pod klientem?

Využíval klient toho, že jste neměl například povolení k legální práci nebo že jste neměl pracovní vízum?

Jak se toto projevovalo?

Myslíte si, že Vám klient spíše pomohl nebo je to naopak?

Jak byste svými slovy charakterizoval klienta?

Legalizace

Můžete popsat historii Vašeho pobytu a práce v ČR?

Pobýval jste v ČR vždy legálně?

Pokud ne, proč jste pobýval v ČR nelegálně?

Sám jste se pro to tak rozhodl nebo to nebylo Vaše rozhodnutí?

Za jakých podmínek jste pobýval v ČR nelegálně?

Co jste dělal pro to, aby jste v ČR pobýval legálně?

Nakolik je pro Vás důležité, abyste v ČR pobýval legálně?

Jaké to má pro Vás výhody a nevýhody pobývat v ČR legálně?

Pracoval jste v ČR vždy legálně?

Pokud ne, proč jste pracoval v ČR nelegálně?

Sám jste se pro to tak rozhodl nebo to nebylo Vaše rozhodnutí?

Za jakých podmínek jste pracoval v ČR nelegálně?

Co jste dělal pro to, aby jste v ČR pracoval legálně?

Nakolik je pro Vás důležité, abyste v ČR pracoval legálně?

Jaké výhody a nevýhody pro Vás má legální práce/práce na černo?

Čeho chcete v ČR dosáhnout?

Daří se Vám to?

Jaké jsou překážky?

Myslíte si, že Váš postup při získání pobytu, práce a podobně se v něčem lišil od toho, jak si tyto věci zařizují Vaši krajané?

Jaký je v současnosti Váš status (povolení k pobytu, pracovní povolení)?

Jaké typ víza v současnosti vlastníte?

Máte v současné době povolení k práci?

Pocity, očekávání, budoucnost

Na jakou dobu plánujete zůstat v ČR?

Chcete zůstat žít v ČR natrvalo?

Co jste očekával od pobytu a práce v ČR?

Jak se Vaše sny o pobytu a práci v ČR liší od skutečnosti?

Co je pro Vás v ČR nejobtížnější?

Co byste změnil, aby se Vám v ČR žilo lépe?

Co plánujete do budoucna?

Chcete nadále pobývat a pracovat v ČR?